

**TÜRKİYE İLAHİYAT
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

Cilt / Vol: 1, Sayı/Issue: 2, 2017
Sayfa: 143-175

Received/Geliş: Accepted/Kabul:
[19-12.-2017] – [30.-12.-2017]

**Dâvûd-i Karsî'nin "Risâle Fî Beyani Sıfâtillahi Teâlâ" Adlı Risalesi
Bağlamında Kelamcılığı ve Sıfatlar Konusundaki Görüşleri**

Mustafa GÖREGEN

**Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Asst. Prof. Dr. Karabuk University, Theology Faculty
Orcid ID: 0000 0003 2546 2810
m.goregen64@hotmail.com**

Öz

Dâvûd-i Karsî (1169/1756) 18. Yüzyıl Osmanlı müderrislerinden olup İslam'ın doğru anlaşılması için klasik medrese geleneğinin hemen hemen her alanında eserler telif etmiştir. Onun Kelam ilminin temel konularına yönelik görüşleri bir nevi Ehl-i Sünnet'in görüşlerinin tekrarı olmakla birlikte mensubu olduğu Maturidi ekolünün görüşlerini önelemiştir. Allahın sıfatları ve benzeri konulardaki itikadi görüşlerini mensubu olduğu Maturidi ekolünün genel ilkeleri çerçevesinde yorumlarken Eş'ari ve Maturidi kaynaklardan ayırım yapmaksızın istifade etmiştir. O, Allah'ın zatî sıfatlarının tamamının hakiki ve daimî olduğunu söyler. Allah'a nispet edilen haberi sıfatların O'nun şanına ve yüceliğine layık bir şekilde tevîl edilmesi gerektiğini bilfiil tevîl ederek ortaya koymuştur. Bu çalışmada Karsî'nin "Risale fi Beyani Sıfatillahi Teala" isimli risalesinden hareketle onun kelamcılığı ve Allah'ın sıfatları konusundaki görüşleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dâvûd-i Karsî, Allah'ın Sıfatları, Risale fi Beyani Sıfatillahi Sıfât-i İlahiyye, Maturidi, Eş'ari, Kelam.

**Davud al-Karsî's Theologianhood in Terms of His Treatise Titled "Risala fi
Bayan Sıfat Allah Taala" and His Views on the Divine Attributes**

Abstract

Dâvûd el- Karsî (1169/1756) is one of the 18th century Ottoman scholars and has been copyrighted in virtually every area of the tradition of classical madrasa for the correct understanding of Islam. His previous views on the basic aspects of the Word of God have come before Maturidi's view that he belongs to a kind of Ahl al-Sunnah's view as a revolt. While commenting on the general principles of the Maturidian school of belief in God's attributes and similar beliefs, Eş'ari and Maturidi have benefited from the sources without discrimination. He says that all of God's personal attributes are true and permanent. He made it clear that the adjectives attributed to God must be translated in a way worthy of His glory and glory. In this study, will emphasized on his philosophy and his views on the attributes of God in the light of Karsî's work titled "Risale fi Beyani Sıfatillahi Teala"

Keywords: Dâvûd-i Karsî, Adjectives of God, Risale fi statement Sıfatillahi Sıfât-i İlahiyye, Maturidiyya, Eş'ariyya, Kalam.

Giriş

Erken dönemlerden itibaren kelam ilminin önemli konuları arasında yer alan Allah'ın isimleri ve sıfatları konusu bütün kelam bilginleri tarafından ele alınıp tartışılmış ve birçoğu tarafından yazılan risalelerle çözüme kavuşturulmak istenmiştir. Bu konuda risale yazarlardan biri de Hanefi-Matüridi koluna bağlı XVIII. Yüzyılda yetişen Osmanlı alimlerinden Dâvûd-i Karsîdir. O, medrese geleneğinin hemen hemen bütün ilim dallarıyla uğraşmış olmasıyla birlikte, kelâmçılık yönüyle bilinen döneminin önemli ilim adamlarından birisidir. Her vesile ile tabi olduğu geleneğin kendisinden önceki ilim erbabına uyduğunu ve onların takip ettiği metoda bağlılığını ifade etmiştir.¹ O, itikâdî ve amelî noktada mensup olduğu geleneğin en doğru ve haklı olduğuna inancını ve şükrünü zaman zaman ifade eder. İtikâdî konularda yazmış olduğu eserlerinde Kur'an ve sünnete uymayan bid'atçılara, Ehl-i sünnet dışında kalan mezhebi oluşumlara karşı sert bir tavır sergilemiştir. Döneminin karakteristiği gereği teliften ziyade daha çok şerh ve haşiye geleneğine uyarak tabi olduğu ilim erbabının eserlerinin bir nevi tekrarını ortaya koymuştur. Arapça yazdığı eserlerinin yanında Türkçe olarak ta kaleme aldığı eserlerle yaşadığı toplumda halkla iç içe olduğunu, yazdıklarıyla topluma faydalı olmayı en önemli amacı olduğunu göstermektedir.²

Dâvûd-i Karsî'nin Hayatı ve Eserleri

I. Hayatı

Davut efendinin doğum tarihi ve hayatının ilk yılları ve yetişmesine yönelik kayıtlarda teferruatlı bilgilere rastlanmamaktadır. Onunla ilgili olarak bilinen aslan Karslı olduğu, döneminde Dâvûd-i Karsî veya Dâvud Efendi olarak bilinmesidir. Eserlerinde kendisini Davûd b. Muhammed el- Karsî el- Hanefi diye tanıtan Davud Efendi temel eğitimine kars'ta başlayıp daha sonra İstanbul'a giderek orada devam etmiştir. Osmanlı ilmiye geleneğine göre tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a gidip orada dersler verip eserlerinin bir kısmını burada telif etmiştir. Daha sonra İstanbul'a dönen Dâvûd-i Karsî hayranı ve takipçisi olduğu ünlü bilgin Birgivi'nin memleketine giderek orada yerleşir. Bir müddet Birgi Ulu cami Medresesinde ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür. Arap dili edebiyatı, tefsir, hadis, kelam, mantık, âdâbu'l-münazara ve ilmi-i mikat gibi birçok alanda dersler vermiş, ilgilendiği her alanda Türkçe ve Arapça eserler telif etmiştir. Sade yaşamı, ilmi, takvası ve Ehl-i sünnet akidesine bağlılığı ile çevresinin takdirini kazanmıştır. 1746 yılında da

¹ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l Kasidetî'n-Nuniyye*, İstanbul: Matbaa-i Vehbiyye, 1297/1884, s. 2.

² Arif Yıldırım, "Karslı Davud (Davûd-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüz'iyeye Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 15, Erzurum 2000, 191.

buradan Kıbrıs'a giderek ders ve irşat faaliyetlerine burada devam etmiştir.³ Hayatının son dönemlerini Birgi'de geçiren Dâvûd-i Karsî 1169/1756 yılında burada vefat etmiş, vasiyeti gereği büyük hayranlık ve saygı duyduğu Birgivi'nin yanına defnedilmiştir.⁴

II. Eserleri

Dâvûd-i Karsî'nin yaşadığı dönem İslami ilimler açısından bir nevi şerh ve haşiyeler dönemidir. Öyle ki, İslami ilimlerin çeşitli dallarında kendisinden önce yazılmış, daha ziyade ders kitabı olarak kullanılan pek çok kitaba, özellikle talebelerinin bunlardan istifadesini kolaylaştırmak amacıyla şerh ve hâşiyeler şeklinde tefsir, kıraat, hadis, kelim, ahlak, sarf, nahiv ve mantık alanlarında eserler vermiştir. Onun eserlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1-Tefsir ve Kıraatle ilgili olanlar: *er-Risaletü'n-Nuriyye ve'l-mișkatü'l-kudsiiyye* Nür süresinin 35. ayetinin tefsiri olup bazı müfrit tasavvuf ehline cevap mahiyetinde kaleme aldığı bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi ile Birgi Kütüphanesi'nde birer nüshası yer almaktadır. *el-Fethiyye fi beyani'd- dâdi'l-kat'iiyye* "Dad" harfinin telaffuzuyla ilgili küçük bir risale olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüsha halinde bulunmaktadır. *Tahrirât ve takrirât ' ale'- besmele ve'l-hamdele ve'ş-şalâti ve's-selâmi'l-lafziyye*. Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası mevcuttur. *Şerhu'd- Dürrü'l- yetim Birgivi*. Birgivi'nin tecvidle ilgili ed-Dürrü'l-yetim adlı Arapça eserinin şerhidir.⁵

2-Hadis ile ilgili olanlar: *Şerhu Uşulü'l-hadis li'l-Birgivi*. (Birgivi'nin konuyla ilgili olan Arapça risalesini şerhetmiştir.)⁶

3-Kelam ile ilgili olanlar: *el-kasidetü'n-nûniyye şerhleri* Davud-i Karsî. Hızır Bey'in (ö.863/ 1459) ilmi kelamla ilgili yazdığı *el-Kasidetü 'n-nüniyye* 'ye biri Türkçe, diğeri Arapça iki şerh yazmıştır. *Şerh-i Amentü billah* Amentü metni üzerine Matüridiliğe göre yazılmış Türkçe bir şerhtir. *Risaletü Beyânı Meseletil İhtiyârâti'l Cüz'iiyye ve'l İdrâkâti'l Kalbiyye*. İnsana ait fiiller ve insan iradesi ile Kader konularına dair bir risaledir. *Şerhu Kasîdeti Bedi'l-Emâlî*. Üşî'nin el-Emâlî adıyla bilinen akaide ilişkin kasidesi üzerine yazdığı bir şerhtir. Bursalı Mehmed Tâhir'in Risale fî Beyânî'l Kaza ve'l Kader adıyla Dâvud-i Karsî'ye izafe ettiği eserde muhtemelen bu risaledir. Karsî'nin hür irade ve Kader anlayışı bu risalesi çerçevesinde bir makalede incelenmiştir.⁷ *Risale fi Beyani Sıfatillahi Teala Sıfati İlahiyye*, Allaha isnad

³ Akpınar, "Dâvûd-i Karsî" *DİA. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay. 1994, IX, 29.

⁴ Akpınar, 29.

⁵ Akpınar, 29.

⁶ Akpınar, 29.

⁷ Akpınar, 30.

edilen isim ve sıfatların Maturidi ve Eşari görüşler başta olmak üzere etraflıca ele alınıp değerlendirmektedir.⁸

4- Mantıkla ilgili olanlar: *el-Mûcez fi şerhi Tehzibi'l -mantık Teftâzânî'ye ait Tehzibü '1- mantık ve'l- kelim* 'ın birinci kısmının şerhidir. *Tekmile li-Tezhebi'l-mantık Tezhib'in* birinci kısmının özetine bazı tamamlayıcı bilgilerin eklenmesiyle oluşmuş yeni bir mantık metnidir.⁹ *El-İsâgûcî'l Cedid ve'd Dürri'1 Ferid*. Bu eser de el-İsâgûcî'den esinlenip oluşturulan yeni bir mantık metnidir. *Şerhu'l İsâgûcî fi'l Mantık*. Esîrüddin el-Ebherî'ye ait muhtasar mantık metninin şerhidir. *Şerhu'r Risâle fi'l Kazîyye ve Eczâihâ*. Müellifin Lârende'de (Karaman) bulunduğu sırada, yörenin hayatta bulunan âlimlerinden Ebû Saîd elHâdimî'nin mantığın önerme bahsiyle ilgili er-Risâle fi'l Kazîyye ve Eczâihâ adlı eserine yazdığı şerhtir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası bulunmaktadır.¹⁰

5-Ahlakla ilgili olanlar: *Şerhu't-Tarikati'l Muhammediyye li'l-Birgivi bi't- Türkiyye* (Birgivi'nin Tarikatı Muhammediyye isimli eserinin Türkçe şerhi)¹¹

6-Sarf ve Nahivle ilgili olanlar: *Şerhu'l Emsileti'l Muhtelifi fi's Sarf*. Bu şerhi, Mısır'daki müderrisliği sırasında Arapça öğretiminde yabancılar için uygulanan metottan farklı bir usul uygulamak amacıyla kaleme almıştır. Dâvûd-i Karsî Birgî'de bulunduğu sırada aynı esere bir de Türkçe şerh yazmıştır. *Şerhu'l-Bina*. El-Binâ adlı temel sarf metni üzerine yazdığı bir şerhtir. *Şerhu İzhâri'l Esrar*. Birgivi'nin Nahiv ilmine dair meşhur eserinin şerhidir. *Şerhu'l Avâmil*. Yine Birgivi'ye ait el-Avâmil adlı muhtasar nahiv risalesinin şerhidir. *Şerhu'r-Risâleti'l Endelüsiyye fi'l-Arûz*. 1155/1742 yılında yazılan ve Ebu'l-Ceyş el-Ensârî el-Endelüsî'ye ait Kitâbu'l Arûz'un şerhidir. *Muhtâru Muhtârî's Sihâh*. İsmail b. Hammâd el-Cevherî'ye ait olup es Sihâh diye tanınan Tâcû'l Luğa adlı Arapça sözlük üzerinde Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî tarafından Muhtâru's Sihâh adıyla yapılmış ihtisar çalışmasının yeni bir ayıklama ile daha da kısaltılmış şeklidir.¹²

7-Cedel ve münazarayla ilgili olanlar: *Tezkire li Vezâifi'l Bahhâsîn*. İslâmî ilimlerin metodolojisi durumundaki cedel ve münazarayla ilgili bir eserdir. Aynı zamanda bu eser bir kısım bibliyografik kaynaklarda Âdâbu'l Karsî adıyla da geçmektedir.¹³

8-İlm-i mikâtla ilgili olanlar: Dâvûd-i Karsî'nin kıblenin tayini ve ibadet

⁸ Dâvûd-i Karsî, *Risale fi Beyani Sıfâtillahi Teala Sıfati İlahiyye*, (Müstensih Hasan Basri) Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 19 Hk. 3139/4 ss. 71-80.

⁹ Akpınar, 30-31.

¹⁰ Akpınar, 30-31.

¹¹ Akpınar, 30-31

¹² Akpınar, 31.

¹³ Akpınar, 31.

vakitlerinin belirlenmesiyle ilgili iki risaleye de şerh yazdığı bilinmektedir. *Şerhu Risale fi'l Amel bi'r Rub' el-Mevsûm bi'l-Mukantarât*. İbnu'lMecdi'ye ait risalenin şerhidir. *Şerhu'r Risâleti'l Fethiyye fi A'mâli'l Ceybiyye*. Bedreddin el-Mardîni'nin konuyla ilgili eserinin şerhidir. Ayrıca Dâvûd-i Karsî'nin, Takrîrat-ı Efendi olarak da bilinen, kendisinin çeşitli ilim dallarıyla ilgili Arapça ve Türkçe bazı not ve takrirlerinin bulunduğu, otuz üç ana başlıktan oluşan Ma'lûmât adlı bir eseri daha mevcuttur. Ayrıca Dâvûd-i Karsî'ye kütüphane ve kataloglarda nüshaları bulunamayan şu eserler de nispet edilmiştir: Mecmau'l Bahreyn fi Tefsiri'l Kuran, Hulâsatü'l Havâşi ala Tefsîri'l Kâdî Beyzâvî, Risale fi Tavzîhi'l Mukaddimâtî'l Erba'a, Ta'lîkat alâ Kavlihi Te'âlâ "Mâ nensah min âyetin", Türkçe Şerh'i Tarikat'ı Muhammediyye.¹⁴

Dâvud-i Karsî ve onun ilmi kişiliği konusunda bazı ilmi ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

Davud el-Karsî, Hayatı, Eserleri ve Şerhu'l Avamili'l Cedid adlı eseri (edisyon kritik) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998, Yüksek Lisans Tezi, Hazırlayan: Yılmaz Özdemir Danışman: Ahmet Turan Arslan.

Davud-i Karsî ve Hadisçiliği: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998, Yüksek Lisans Tezi, Hazırlayan: Lokman Şen, Danışman: M. Fatih Kesler.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 11-14 Mayıs 2017 yılında düzenlenen "Uluslararası Dâvûd-i Karsî sempozyumu" nda Dâvûd-i Karsî'nin ilmi ve fikri yönü çeşitli tebliğlerle ele alınıp değerlendirilmiştir.¹⁵

III. Kelamcılığı

Dâvud-i Karsî'nin yaşadığı dönem 18. Yüzyıldır. Bu dönem Kelâm tarihinde Şerh ve Haşiyeler dönemi olarak bilinmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere bu dönemin genel karakteri önceki eserlerin yeniden şerh edilmesi, şerh üzerine haşiyeler yazılması ve az da olsa yeni yorumlarla müstakil eserler yazılmasıdır. Genel anlamıyla bu dönem İslam ilimleri için bir duraklama devri olarak kabul edilmektedir.¹⁶

Râzi'yle başlayan, muhakkik kelamcılarla olgunlaşan ve klasik Osmanlı âlimleriyle devam eden "Müteahhirin" Kelamı 18.Yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde bazı müelliflerin tenkit ruhunu bırakarak, taklit kolaylığına kapıldığı, ulemanın bu süreçte fikirler yerine, zaman zaman lafızlar üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Ancak bu durumun bütün âlimler ve bütün konular için geçerli

¹⁴ Cemil Akpınar, *a.g.e.* 32.

¹⁵ Bkz. *Uluslararası Dâvûd-i Karsî Sempozyumu* (11-14 Mayıs 2017) Kars 2017.

¹⁶ A. Saim, Klavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul 2007, s. 425.

olduğu söylenemez. Bununla birlikte bu dönem İslam ilimleri için bir duraklama devridir denilebilir.¹⁷

Klasik Osmanlı Kelamı ve şekillendiği dönem hakkında genel bir değerlendirmede bulunurken bir taraftan da Dâvud-i Karsî'nin Kelam kaynaklarının genel karakterleri de belirlenmiş olacaktır.

Osmanlı Kelâm âlimleri Mâtüridî oldukları halde Eş'arî Kelam ekolüne mensup âlimlerin eserlerini okumuşlar ve bu eserlere şerh yazmışlardır. Bu durum çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Muhakkik kelamcılar bir bakıma Eş'arilik ve Matüridiliği bütünleştirmiş ve mezhep taassubunu aşmış âlimlerdir. Osmanlı döneminde Eş'arilik ve Mâtüridîlik arasındaki farkları konu alan eserler yazılmış ve bu eserlerde de iki mezhep arasında itikadî açıdan çok büyük fark bulunmadığı vurgulanmıştır.

Eserlerinden de çok yönlü bir İslam âlimi olduğu anlaşılan Dâvud-i Karsî, İslam ilimlerinin hemen hemen tamamında eserler vermiştir denilebilir.

O, Kelâm ilmini İslami ilimlerin en şerefli ve en faziletli, dini meselelerin en sağlam ve en güvenilir olanı şeklinde tanımlar.¹⁸

Dâvud-i Karsî'nin Kelâm eserlerinden en kapsamlı olanı ve Kelâm ilminin hemen hemen her konusuna temas eden eseri Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye'sidir.

Sadettin Taftazani'nin Şerhu'l Akaid'i, İcî'nin Mevakıf'ı, Seyyid Şerif Cürcani'nin Şerhu'l Mevakıf'ı ve kendisine büyük bağlılık gösterdiği İmam Birgivi'nin risaleleri temel kaynakları arasındadır. Genel olarak görüşleri de bu görüşlerin bir tekrarından ibarettir. Öyle ki, o'nun kelam ilminin temel konularına yönelik görüşleri mensubu olduğu Matüridîlerin görüşlerini öncelemekle birlikte Ehl-i Sünnetin görüşlerinin bir nevi tekrarından ibarettir.¹⁹

IV. Allah'ın sıfatları

Erken dönemlerden itibaren kaleme alınan kelâm kitaplarındaki kelâmî meselelerden biri de Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları konusudur. "Kelâm ilmi Allah'ın zât ve sıfatlarından, başlangıç ve son (mebde ve meâd) itibariyle yaratılmışların (mümkinâtın) hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir"

¹⁷ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul 2008, s. 24-26.

¹⁸ Davûd-i Karsî, *Şerhu'l Kasîdeti'n-Nûniyye*, s. 2.

¹⁹ Resul Öztürk, Dâvud-i Karsî (1169/1756) Kelamî Görüşleri ve Kaynakları, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 41, Erzurum 2014, s.77.

Yüce Allah kendisini kullarına birtakım ifadeler kullanarak anlatmıştır ki, bu konu Kelâm ilminde Sıfatlar olarak ele alınmıştır. Dâvud-i Karsî, "Risale fi Sıfatillahi Taala" isimli risalesinde Allah'a sıfat izafe etmesinin önemli olduğunu vurguladıktan sonra Allah'ın zatî sıfatlarının tamamının hakiki ve daimî (Kadîm) olduğunu söyler.²⁰ Maturidi geleneğe atıfla yirmi iki sıfatın olduğu, zatı ile kaim olan sekiz sıfatı hakiki olmak üzere zâtiye, subutiye (Sıfat- meaniye) den ibarettir.²¹ Bunlar hayat, ilim, semi, besar, irade, kudret, tekvin kelamdır. Sıfat-ı nefsiyye ise, vucuddur. Sıfat-ı selbiyye (Tenzihat) ise kıdem bekâ, kıyam bi nefsihi, vahdaniyyet, muhalefetün lil havadistir.²² Karsî, Hükema ve Mutezileye göre zatın aynı olduğundan sıfat-ı zatiye denilemeyeceğini, çünkü onlara göre Allah zatından ibarettir.²³

Karsî'nin bu yaklaşımı Kelam ilmindeki sıfatlar Allah'ın zatının aynı mıdır yoksa gayrı mıdır tartışmasının bir yansımasıdır. Buradan hareketle Karsî, Allah'a nispet edilen haberi sıfatların O'nun şanına ve yüceliğine lâyük bir şekilde tevil edilmesi gerektiğini bu sıfatları bil-fiil tevil ederek göstermiştir. ²⁴

O, Allah için ta'zim ifade eden Vacibu'l-Vücut, Saniu'l-Âlem gibi Kur'an'da ve hadislerde geçmeyen bazı isimlerin söylenebileceğini kabul etmektedir. Allah her şeyi kuşatmıştır, hiçbir şeyle ittihat etmez, hulul olamaz. Karsî, buradan hareketle Gulat-ı Mutasavvıf ve Mülhit Bâtınilerin Tevhid anlayışlarının sorunlu olduğunu ve bunların dört gruba ayrıldıklarını söyler.

Bu dört grup şunlardır: Vucudiyye, İttihadiyye, Hululiyye ve Zuhuriyye'dir. Ayrıca Mevleviyye, Halvetiyye, Celvetiyye, Sa'diyye, Kadiriyye, Gülşeniyye ve diğerleri de bu dördüne ait alt şubelerdendir. Çünkü onlar bu dördünü sevmekte, onları övmekte ve onları Arifin, Vasilinden, Kâmilinden ve Muhakkikinden saymaktadırlar.²⁵ Daha sonra onların görüşlerini reddetmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere o aşırı tevilci yaklaşımlara karşıdır. Bu tavrı belirlemesinde İbn Kayyim'in etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim bu konuyu tartışırken İbn Kayyim'in Telbis'u İblis adlı eserine oldukça fazla atıfta bulunmaktadır. Yine aşırı Tasavvuf akımlarından olan Melamiliği de eleştirir ve bu anlayışın yanlış ve batıl olduğunu savunur. Çünkü onlar; Şeriata kışır hakikate lüp diyen, ilmi istemeyip ameli önceleyen, fakihleri gafil, kendi şeyhlerini Hakka vasıl olmuşlardan (Vasilin) kabul ederler. Tasavvuf eleştirilerine devam ederek dönemindeki Nakşibendîleri

²⁰ Dâvud-i Karsî, *Risale fi Beyani Sıfatillahi Teâla*, 71b.

²¹ Dâvud-i Karsî, 71.

²² Dâvud-i Karsî, 71.

²³ Dâvud-i Karsî, 71.

²⁴ Resul Öztürk, 88

²⁵ Dâvud-i Karsî, *Şerhu'l Kasideti'n-Nuniyye*, 12-13

de bidatçı olarak kabul eder ve onların sahabe ve tabiin döneminde olmayan bidatleri ortaya çıkardıklarını savunur. Bidatçilerin dalalette olduklarını çeşitli hadislerle dayanarak ispatlamaya çalışır. Bu değerlendirmelerinden ve eleştirilerinden sonra kendi Allah anlayışını şu şekilde özetlemektedir: Allah için ittisal, hayz, mekân ve zaman söz konusu değildir. O altı yönden (cihat-ı siteden) münezzehtir. Allah cüzlerden oluşmaz ve basittir. Allah arazlara mahal olmaz. Çünkü arazlar mümkün varlıklardır, hâdistirler ve yer edinme özelliğine sahiptirler. Allah bu özelliklerden münezzehtir, çünkü bu durumlar Allah için muhaldir. Allah; hareket, sükûn, bir araya gelme (içtima) ve ayrılma (iftiraktan) durumlarından münezzehtir.²⁶

Allah'ın isimlerinin tevkifiliği meselesinde ise şunları söylemektedir: "Mu'tezile ve Kerramiyye tevkifi olmadığını; Eş'ariler tevkifi olduğunu, Matüridiler'in de tevkifi olduğunu kabul ettiklerini zannetmekteyim."²⁷ Karsî'nin zikredilen geleneklerle ilgili net ifadeler kullanmaması onun mezhepler hakkında verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir.

Karsî Allah'ın sıfatlarını ispatta Kıyas-ı gâib ale's-şâhid yöntemini kullanmakta ve bu yöntemi kullanmanın caiz olduğunu da ayrıca vurgulamaktadır. Allah'ın sıfatlarını sıralar ve özellikle Tekvin sıfatının üzerinde durur. Çünkü bu sıfat hakkında Matüridiler ile Eş'ariler arasında ihtilaf vardır. Burada kendisinin Matüridi ekolüne mensubiyeti açıkça görülmektedir. Zaman zaman Selefî bir yaklaşım sergileyen ve selefî görüşlerini önceleyen Karsî, sıfatlar konusunda da selefî görüşünü önceler ve şöyle der: Sıfatlar Allah'ın zatı için vaciptir.

Yani onların var oluşları zatın var oluşunu gerekli kılmaktadır. Bütün mümkünler hadistir, bütün kadimler zatı gereği vaciptir. Allah, bütün fiillerinde fail-i muhtardır. Kâim olmasında zata ihtiyaç duyması zatı ile vacip olması durumu ile çelişmez.

Dâvûd-i Karsî, sıfatlar konusunda genel anlamda selefî bir yaklaşım ortaya koyarak şöyle der: Sıfatlar Allah'ın zatı için vaciptir. Onların var oluşları zatın var oluşunu zorunlu kılmaktadır. Bütün mümkünler hadistir, bütün kadimler zatı gereği vaciptir. Allah, bütün fiillerinde fail-i muhtardır. Kâim olmasında zata ihtiyaç duyması zatı ile vacip olması durumu ile çelişmez.²⁸

Allah'ın sıfatlarını Zattan ayrı düşünmeyen Mutezile ile Felsefecilerin anlayışlarını Seyyid Şerif Cürcanî'nin görüşlerini temel alarak eleştirdikten sonra kendi

²⁶ Resul Öztürk, 88-89.

²⁷ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l Kasideti'n-Nuniyye*, 15.

²⁸ Dâvûd-i Karsî, 17.

görüşünü şu şekilde özetler: “Allah hakiki hayatı ile Haydır, hakiki ilmiyle Âlimdir, hakiki sem’i ile Semî’dir vb.²⁹ Onlar ise (Mu’tezile ve Felasife) şöyle derler: Zatı ile Haydır, Zatı ile semî’dir vb. Bu konuda önümüzde bilmemiz gereken şudur: “Mutezile bizi bu konuda kadimlerin çokluğu (teaddüd-ü kudema) anlayışını benimsediğimizden dolayı suçlamaktadır. Hâlbuki biz şöyle deriz: Sıfatlar zatın aynı değildir gayrı da değildir. Bu ifadedeki maksadımız sıfatların zattan ayrılamayacağıdır. Zatî sıfatların zat ile kadim (kadim-i zati) olduğu ispat edildikten sonra kadimlerin çokluğunun (teaddüd-ü kudema) kabulünün bu kelimelere dâhil edilmesi söz konusu değildir.” Burada müellifin Mutezile’ye fazla yüklenmediğine ve bu konunun lafzi bir tartışmadan ibaret olduğuna vurgu yaptığına ayrıca dikkat çekmek gerekmektedir.³⁰

Sıfatlar konusunda üzerinde en çok tartışılan Allahın kelam sıfatıdır. Karsî, bu konuda Eş’ari ve Maturidilerin genel görüşü olan Allah’ın kelamının nefsi, zatı ile kaim, kadim ve tek bir mana olduğu görüşünü kabul ettiklerini ifade eder.³¹ Tekvin sıfatını ise icadın başlangıcı ve mebdai olarak değerlendirip Maturidiler gibi hakiki, kadim ve zati bir sıfat olarak kabul eder.³² Allah’ın iradesinde diğer sıfatlar gibi hakiki kadim bir sıfattır. İrade hayra da şerre de taalluk eder. Yüce Allah’ın her şeyi yaratması gibi ifadeler Allah’ın umumi dilemesine yaratmasına matuftur. Mutezilenin Allah’ın şerri dilemediği şeklindeki görüşünün anlamının Allah’ın küfür ve masiyete rızasının olmadığını ifade etmeye yöneliktir. Karsî, Eş’ariler ile maturidiler arasındaki yorum farkında değinmektedir. Eş’arilere göre tekvin Kudrete dahildir ki, kudrette onun eseri görülür. Maturidiyeye göre ise tekvin icadın başlangıcı olarak ya hakiki bir sıfattır ya da icadın kendisi olarak itibari bir sıfattır.³³

Dâvûd-i karsi temel itikad konularında olduğu gibi sıfatlar konusunda da Hanefi-Maturidi kelamcılarca kabul edilen temel görüş ve yaklaşım biçimlerini ortaya koyarken kendisinin Maturidi kelam okuluna aidiyeti açıkça tescil edilmiştir. Yukarıda işaret edildiği gibi zaman zaman Selefî bir yaklaşım sergileyen ve Selefîyenin görüşlerini önceleyen Karsî, sıfatlar konusunda da aynı yaklaşımı ortaya koymaktadır.³⁴

Sonuç

²⁹ Dâvud-i Karsî, *Risale fi Beyani Sıfatillahi Teala*, 71.

³⁰ Resul Öztürk, 90.

³¹ Dâvud-i Karsî, *Şerhu’l Kasideti’n-Nûniyye*, 23.

³² Dâvud-i Karsî, 22.

³³ Dâvud-i Karsî, 22.

³⁴ Dâvud-i Karsî, 15-17.

Dâvûd-i Karsî, XVIII. Yüzyıl Osmanlı alimlerindedir. İslam inançlarının anlaşılmasında yaşadığı dönemin anlayacağı düzeyde çaba göstermiş alim zahid bir şahsiyettir. Klasik medrese geleneğinin sahib olduğu İslam ilimlerinin her alanında eserler vermiş ve bu ilimlere olan vukufiyetini yazdığı eserlerle ortaya koymuştur. Dâvûd-i Karsî kelam ilminin temel meselelerine yönelik birçok konuda mukayeseli ve açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Özellikle Allah'ın sıfatlarının anlaşılması ve Allah'ın şanına ve yüceliğine lâyık bir şekilde te'vil edilmesi gerektiğini bu sıfatları bilfiil tevil etmek suretiyle göstermiştir. Allah'ın sıfatlarını Zattan ayrı düşünmeyen Mutezile ile Felsefecilerin anlayışlarını Seyyid Şerif Cürcanî'nin görüşlerini temel alarak eleştirir. Aynı zamanda Allah için tazim ifade eden "Vacibu'l Vücut, Sâniü'l-Âlem" gibi Kur'an ve hadislerde geçmeyen bazı isimlerin söylenebileceğini kabul etmiştir. Ona göre Allah her şeyi kuşatmıştır ve hiçbir şeyle itihaz edilemez. Karsî, görüşlerini oluştururken mensubu olduğu Maturidi geleneğinin temel kaynaklarının yanında Eş'ari Kelam ekolünün müelliflerinin temel kitaplarından da ayırım yapmaksızın istifade ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Cemil, "Dâvûd-i Karsî" *DİA. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay. 1994, IX, 29-31.
- Dâvûd-i Karsî, *Risale fi Beyânî Sıfatillâhî Taala Sıfat-ı İlahiyye*, Müntesih: Hasan Basri, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv no: 19HK 3139, ss. 71 b-80 a.
- Dâvûd-i Karsî, *Şerh-i Kaside-i Nuniyye*, İstanbul: Matbaa-i Vehbiyye, 1297/1884.
- Klavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul 2007.
- Özen, Şükrü, "Teftazani" *DİA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, XL, 299-301.
- Özervarlı, M. Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul 2008.
- Öztürk, Resul, "Dâvûd-i Karsî (1169/1756) Kelami Görüşleri ve Kaynakları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 41, Erzurum 2014, ss. 77-99.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmîne Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1993.
- Yıldırım, Arif, "Karşılı Dâvud (Dâvûd-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüz'iyeye Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Erzurum 2000, 189-199.

EK:

Risale fi Beyâni Sıfatillahi Teâla Sıfat-ı İlahiyye

Muttâlib-i Sıfâtullah

Ma'lûm ola ki Allah-u Azim-u Şân Hazretlerinin Mâturidi'lere göre yirmi iki sıfat vardır. Sekiz sıfat hakikidir ki hâriçte hakîkate mevcûd olûp zât-ı bâri ile hâkikatte kâimdirler. Bu on dört sıfât i'tibari sıfattır ki akıl inde mu'teber olup zât-ı bâri ile i'tibâr kâimdirler ve sekiz olan sıfât-ı hakîkiyesine zâtiye ve subûtiye ve meaniyye dahîderler.

1-Hayâttır ki şeye tealluk etmez.

2- İlimdir kî ezelde cümle mevcûdâtta ve ma'dûmâta ve mümteniâta etti. Velâ yezêlde cümle mevcûdâta hîn-i vücûtlarında yine tealluk eder.

3-Semi'dir ki lâ yezêlde esvâta tealluk eder.

4-Basardır ki lâ yezêlde elvâna ve eşkâle ve harekête tealluk eder.

5-İrâdedir kî lâ yezêlde muhtârda mevcûd-u vücûda ve adem-i ademe tahsîs tealluk eder.

6- Kudrettir ki lâ yezêlde mevcûd vücûda ve âdem-i ademe takribe tealluk eder.

7- Tekvîndir ki lâ yezêlde bil fiil vücûda veya ademe belki mevcudata veya ma dûme tealluk eder. Eşâiralar tekvin nefsi icâttan ibaret kulûb-u kudretin lâzım-ı kulûb-u takrîbî inkâr ettiler ve şeyh-i eş'ari semi ile basarı ilm-i ednâdan etti.

8-Kelâmıdır ki lâ yezêlde elfâzattan ve meanî kur'an vakfe üzere tertibe tealluk eder. Ve bir de sıfât-ı nefsiyedir ki vücuttur. Ve beşi de sıfât-ı selbiyedir ki kîdem, bekâ, kıyâm-ı bi nefsihi, vahdâniyet, muhâlefetü'l-lil havâdis ve bunlara selbiye der. Mevhûmâtta selb olduğu için ve sekiz de sıfât-ı ma'nevîyye derler ki sekiz sıfât zâtiyenin lâzımıdır. Mesela hayâttır ki diri olmaktır. Sıfât-ı hakîkiye evvelen hayatın lâzımıdır. Bâki bu ki kıyâs ile ve tekvînin tealluklarından hâsıllarında hâsıl olan icâd ve ihyâ ve emâte terzîk takdîr misallere fiiliye derler cümle icâd ve münderiçtir derler ve kadim, hâdis demezler. Mevcûd olmadığı için zirâ kadim, hâdis mevcut fiil hâricin ikâmındadır. Kara Davud Fazıl. Ma'lum ola ki Allah-u Azim-u Şân'ın sıfât-ı zâtiyesinde ihtilâf olundu. Hukemâya ve Mutezileye göre zâtın aynıdır yani sıfât-ı zâtiye denilmez. Allah'ın zâtından ibârettir derler. Meselâ zât-ı ilmiyye kudrete ve irâdeye sâlih olduğu haysiyetinden hâyat derler. Ve zât-ı mebde'nin ve eşya olduğu haysiyetinden ilimdir derler. Ve bâkis bunlara kıyâs ile ve inlea içindirler. Zâtî ile haydır ve zâtıyla âlimdir derler. Ve cumhur mütekellîme göre zâtın gayrıdır bunda Mâturidi'nin ve Eşâiranın muhakkıkları dâhildir. Zirâ sekiz sıfat hakikatın ayn olmak bidâhete ile muhâldir. Ve Eşâirelerin cumhûrlarına göre lâ ayn velâ gayrıdır. Hâkinâs beyninde meşhûr olan budur. Lakin Eşâiralara göre tenâkus geldi ve cevâbında derler ki nedim lâ gayri demekten murâdim-i zâttan aslâ münfek olmaz demektir. Niza'i lafızdır. Ve

yine ma'lum ola ki sıfât-ı zâtiyyede bir ihtilâf dahî oldu. Cumhûr Mâturidilere göre vâcibât-ı bizzât Allah'tan da asla sâdır değildir. Ve Eşâiralara göre mümkünâ bizzât vâcibât-ı bil gayr Allah'tan icâbâ sâdır derler. Vâhidiye göre ihtâr esâdir olmak câizdir. Velâkin ihtiyârât sıfât üzerine takdim-i zâtidir. Ezelde meanidir hudûs sıfât lâzım gelmez Davud Fazıl. Ma'lum ola ki Allah'u Azim-u Şân'ın iradeti, kudreti mevcûdâ mı tealluk eder, lâ yezêlde hîn-i vücûnda ma'duma mı tealluk eder? -Diyenlere deriz ki: muhakkikiye göre lâ yezêlde mevcûda hîn-i vücûdunda tealluk eder. Ve onu için murâdâtullah ve makturât-ı gayri münhasır mı id vâsılan manasına gayri mütenâhiye vekil belki gayr-ı vâkıfayı asla manasına mütenâhiye derler ve baza göre vüzelâ-i celâlinde ihtiyâr idi. Ezelde cümle ma'duma tealluk ederler. Havâdisler derler. Vakti hudûslerinde bulunmak şartıyla ve buna göre murâdâtullah, maktûrâtullah, mâlûmatullah gibi ikinci manaya gayr-î mütenâhiye oldukları gibi evvelki manaya da gayr-î mütenâhiye derler. Karâ Dâvûd Fâzıl. Ma'lûm ola ki ihtiyâr cüz'iyeye-i nefsin meylî kavsidir. Ve teveccühü tâmmîdir. Ve onda dahî meşhur olan dört mezhep matlub ihtiyâr-ı cüz'ü vardır.

1-Ceberiyeye muhaz taifesinin mezhep bâtıldır ki zâ'm ettiler. Abdün asla meylî ve teveccühü yoktur deyû. Vicdana ve riyâta ve ehâdise muhâlifet ve kat'îye ile muhâlıktır. Ve onun kulları ihtiyârda küfürdür.

2-Kaderiyeye muhaz yani Mutezile mezhebi bâtıladır ki zâm ettiler. Ki bizler o meylde mustekillerun ve o meyl üzerine tertip edip efâl-i ihtiyâriyelerimiz kudret-i hâdisemiz ile hâlûkûn bu dahî ayât ehâdise muhâlefe-i kat'îyeye ile muhaliftir. Ve onun için bu da kul muhtârda küfürdür.

3-Eşâirelerin mezheb-i zayıfları budur ki zâm ettiler ki o meylde bizim aslâ sunimiz yoktur. Ve onun hâlıkta Allah Kerimdir ki kudretimiz hâlık olduğu gibi akla vehim nakle muhâlififtir. Ve hakikat de cebir gibidir. Çok fark yoktur.

4-Mâ'turidi muhakkikleri mezhebidir haktır ki der. Vezâ ve meyl kâvî manayı mastarıdır. Emr itibâri hakikidir. Ve mevut ile ma'dûm beyninde vâsıtaadır. Mahlûkiyeye şanıda değildir. Zirâ ma'lum ola cebr-i muhas lazım gelir. Bâtıldır. Ve eğer mevcut olsa kader muhâs lazım gelir. Yâ cebr mutaavasit lazımdır. Yine bâtıldır. Ve bu makamın tahkiki mukaddemât-ı erbaanın âhîrinde beyan olundu. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki mevcûdat-ı hariciye beyninde ehli sünnetin indinde lüzum-u akl yoktur. Zirâ cümlesi İbtidâüllah-ı Teala'ya müsnettir. Allah-u Teala'da fâil-i muhârdır ki efâl beyninde lüzum-u aklî yoktur. Zirâ ez cümlesi meşiyet-i mevkûftur. Ve lâkin umûr-u hakikata i'tibariye beyninde lüzum-u aklî sabittir. Tulûuş-şems ve vücudu nehâr ki lazım gibi erbaaiyyet-i zevciyetinin lüzum gibi zirâ umûr-u i'tibariyete lâ hakikate olsun. Halk icâda tealluk etmez ki cümlesi fâil-i muhtâra müsnettir. Denile ki beyinlerinde lüzum-u akl olmaya umûr-u hakikiye mevcûtlarda olduğu gibi ve onun için de ihtiyârât-ı cüz'iyeler umûr-u i'tibarat-ı hakikiden kulub-û ibâdi onda müstakilin kıldığı kesb ve irâdeti be kudeti bâri tekvîn-i bâri onda tealluk etmezler dedi. Beş umûr Abdû Hâlık yâhût cebr-i mutavassit lâzım gelmedi. Ve bu kelâm-ı

kemâ yenbe'i teammül olsa hakiki zâhir ola. Allah-u âlem. Dâvud Fâzıl. Ma 'lum ola ki efâllullah-ı muallel bilâ garâz mıdır? Yahut değil midir? Ve bunun da üç mezhebi vardır.

-Eşâireye ve hükemâya göre bilâ garâz değildir. Ve eşâireler zâ'm ettiler ki istikmâl lâzım gelip bu ise bâtıldır. Zirâ Allah-u Teâla için kemâl-ı mutevakkı yoktur. Ve cümle zatında lâyika olan kemâlât-ı hakiye ile ve kemâlât-ı i'tibariye ezelden hakikata bi i'tibar imtisafıdır.

Ve Hukemâlar zâm ettiler ki Allah-u fâil-i mucibtir. Ve fâil-i mucibin garâz olmaz.

Ve Mutezileye göre muallel bilâ garâzdır. Ve zâm ettiler ki ârazullah üzerine fiili ve hükmü icâbidir. Zin-i ibâde infa olan Allah ezeline vaciptir derler.

Ve Maturidiye göre muhâllel bilâ garâzdır. Ve muhâllel mesalihi'l-ibâd demek ahsendir. Ve Mutezilelere uymak lazım gelmez. Zirâ deriz ki ârazullah üzerine fiili ve hükmü icâb etmez. Ve Eşâiraların sözleri zâhir olur. Ve eğer ârâzın münâfullah olup ibâd olmasa idi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki Eşâira ve Mâturidiye niza' ve ihtilâf ettiler. Birkaç kelâmıda birisi tekindir ki Mâturidilere göre mebde-i icâddır. Ve sıfâttır. Yani hariçte yedi sıfât gibi bil fiil mevcuttur. Ve Allah-u Teâla'nın zâtıyla hakikate kâimdir. Ve Eşâirelere göre nefsi-i icâttır. Ve sıfât-ı i'tibariyedir. Yani akıl indinde mu'teberdir. Allah-u Teâla'nın zâtıyla i'tibar kaimdir. Ve birisi de semi ve basardır. İlim de münâriçlerdir. Semi mesmuâta ilimden ve basar mebsurâta ilimden ibârettir derler. Ve birisi de sıfât-ı nefsiye olan vucûttur ki mâturidiye göre vâcibin üzerine zâit sıfât i'tibariyedir. Ve Eşâireye göre vâcibin aynıdır. Zirâ Eşâireye göre iştirâk-ı lafzi'ile müşterektir. Ve birisi de sıfât-ı zâtiyedir ki Mâturidiye göre zâtın gayrıdır. Ve lakin aslâ münfek olmaz. Ve Eşâriye göre lâ ayn velâ gayrıdır. Tebassur ve birisi de efallullahtır ki Mâturidiye göre muallel bilâ garâz ve bi mesâlihi'l-ibâd tefazzalen ve keremendir. Ve Eşâireye göre muhâllel bi mesâlihi'l-ibâd değildir. Ve birisi de ahkâmullahtır ki mâturidiye göre cümlesi akliyedir ki yani onların zâtlarında ve yahut sıfâtlarında hüsnü ve kubuhu iktizâ edici şeyler vardır. Aklen idrâk olunmak şânlarıdır. Bidâhate veya kesbe lakin yine cümlesi de hâkim-i şâridir. Akıl değildir. Belki akıl mıdır ki nitekim Mu'tezile akla hâkim zâm ettiler. Ve Eşâriye göre cümlesi şerriyedir. Ve onların zâtlarında ve sıfâtlarında husnu ve kubuhu iktizâ edici şeyler yoktur. Belki emr ile husun oldu ve nehiyle de kubuh oldu. Ve birisi de ihtiyârat-ı cüz'iyedir ki Mâturidiye göre umûru i'tibariye hakikalarındadır. Zirâ nufûs-u nâtikanın mesela meyil kaviye ve tevaccühü tâmdır. Ve mevcut ile ma'dum beyinde vâsıttır. Asla mahlûk olmak şânlarında değildir. Ve ibâd ancak onda muhtârdır. Ve Eşâriye göre umur-u mevcut hâkikatlarındadır. Ve Allah-u Azim-u Şan onlarda hâliktir. Efâlin hâlûki olduğu gibi ve onun için cebri mutevassıt kılınır. Ve birisi de arâz meselesidir ki Mâturidiye göre arâz iki kısımdır. Kândır, elvândır. Gayri kârradır esvât gibi. Ve Eşâriye göre bir kısımdır. Ancak gayri kârradır.

Ve birisi de şâhin hablinde fulân kimsedir ki Mâturidiye göre hükmen meyl midir?

-Küfür söyleyip küfür i'tikad etmediyse, vâsıl-ı cennetliktir.

Eşâriye göre iki hâlde ma'zurdur, ehl-i cennettir.

Ve birisi de hamda istihkâktır ki Mâturidiye göre abd fâil-i muhtâr olduğu ecelde hamde fiil cümle mustahiktir. Fiil-i hâlık olduğundan ve Eşâriye göre abd, fâil-i mûcib olduğundan hamda gerek yoktur. Ve Allah-u âlem. Dâvud Fâzıl. Ve yine ma'lum ola ki iman lugatta mutlak tasdiktir. Yani nisbet-i tâmmı haber-i nizamdır. Ve kabuldür. Ve islam mutlak inkiyât ve teslim etmektir. Gerek bâtinen gerek zâhiren ve Eşâ'ri de ve şeri' de muhtârda ikiside bir manayadır. Ve o bir mana da ihtilâf edilir. Mâturidiye ve Eşâriye göre Peygamberimizin Allah indinde getirdiği ahkam, kalbiyle tasdik diliyle ve erkan ile amel etmeye derler. Ve Mu'tezile Havâriç dahi böyle derler. Lakin fark budur ki selefe göre yine amel imanın cüz'ü mütenemdir. Hatta vücuttandır. Kemal ademinden noksan lazım gelir. Asl-ı imanın zevali lazım gelmez. Zirâ asl-ı imanın cüz'ü değildir. Ve Havâriç, Mu'tezileye göre cüz'ü aslı cüz'ü mukaddemdir. Ve hatta Havarice göre amelin, ademinde imanı bir cüz'ünü ademi lazım gelir. Ve cüz'ün ademinden gelen ademi lazım gelir. Onun için fasıka kafirdirler. Ve Dâvud Fâzıl. Yine ma'lum ola ki eğer sual olunur ise iman artar veya eksilir mi diye? -Cevap budur ki evvelki ve ikinci kula göre bi hiseb iman artmaz ve eksilmez. Ve lakin bi hisebi'l- keyf yani kuvvet ve zayıf hasebiyle artar veya eksilir. Ve üçüncü kula göre bi hisebi'l- keyf artar veya eksilir.

Ve eğer sual olunur ise mevcut veya ma'dum mudur veya vâsita mıdır? -Cevap budur ki eğer imandan hâsıl bi'l mastar manasına meleke-i şerife murât olunur ise ittifak ve eğer manası mastarı murât olunur ise vâsıta'dır. Muhakkakiyete göre ma'dumdur. Cumhura göre mevcuttur. Baza göre ve eğer sual olunur ise iman mâhluk mu veya gayr-ı mâhluk mu? -Cevap budur ki eğer iman mevcuttur dedin ise elbette mâhluktur. Eğer iman vâsita veya ma'dum dedin ise mâhluk değildir. Ve Allah-u âlem. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki ilim lugatta sıfâta hâdse manasına idrâk-ı akıl mutlakâdır. Havâsın idrakine ilim denmez. Ve istilâhta mütekellimine göre iki mezhep vardır. Evvelki mezhep budur ki hakikat-ı zâta tealluktur. Ve muhtârda iki târif vardır. Birisi sıfâta tevcibu'l temyîn ve beyne'l-meâninin yahtemilun nakıstır. Ve birisi de sıfâta yetecelli bihe'l- mezkuru limen kâmet hiyedir. Ve ikinci mezhep evveldir. Bazı mutehakkikîn ihtiyardır ki sıfât-ı i'tibariye nefse tealluktur. Ve bu dahi muhtârda iki târifi vardır. Birisi idrâku'l -şey' ale mâ hüve aleyyedir. Ve birisi de i'tikad-i câzim sâbit li'l-vâki'dir. Ve mütekellim indinde zân ve vehim ve şek ve cehl mürekkebe ve taklit musib bunlara ilim denilmez. Ve hikaye'ye göre meşhurdur. Üç mezhep vardır. 1-Mekule-i keyf 2-Mekule-infiâl 3-Mekule-i izafetedir.

Zirâ ilim eğer es-surâtu'l- hâsıla fi'l-akl dersen mekule-i keyftir. Ve eğer kabul akıl bi surat mine'l- mebdei'l- feyyâz dersen mekule-i infiâldir. Ve eğer izâfeti mahsus beyne'l- âlim ve'l- ma'lum dersen mekule-i izafettir. Ve hukemada murât ashâb-ı işbâhtır. Ashâb-u hâkayık değildir. Ve hukemânın indinde zâhir olunan eşya ham ilimdir. Soru yahut kabulü yahut izâfeti teammim ile mutâbık kat'iyeye ve gayriye nitekim hafi değil. Dâvud Fâzıl. Ma'lum

ola ki Cevher mütekellimine göre mümkün mevcut mütehayyin bizzâttır. Ve araz mümkün mevcut kâm mütehayyizdir. Ve hukemâya göre cevher budur ki mâhiyeti izâ vecdet-i fi'l hâriç lâ tekvin fi'l- mevzu'gibi ve gerek muhalde bulunmayan mücevidât gibi .Mesela ukûl-u aser ve nufûs-u şia gibi ve araz mahiyet-i izâ hades fi'l- hâriç tekvin fi mevzu'dur. Ve hukemâ derler ki bir cevhere hûlûl ederse mahalle hûyulu ve hâlet-i sureti ve mecmûa cismi tabî'dir deriz. Ve böyle olmaz ise mufârik deriz eğer birine tedbin ve tasarruf ile taalluk ederse akıl deriz. Ve yine hukemâ derler ki araz da evvela üçtür. 1-Keyf 2-Kem 3-Araz-ı nebi

Zirâ eğer nefsin kısmeti ve nisbeti iktizâ etmezse keyf derler. Elvân ve keyfiyât nefsâniler gibi ve eğer nefsi de kısmeti iktizâ ederse kem derler. Mekadır, selase gibi. Ve eğer nefsinde niseti iktizâ ederse araz nebidir derler. Ve o da yedidir. Eyne metâ veza'mülk izâfet fiil infîâldir ise usulu'l-cisb bi'l mekandır. Suknu gibi. Yâhut usulu tâbia hey'ettir. Ve metâ husulu'l- cisb bi'l zamandır. Beynûne gibi. Ve yahut husul olan bu heyettir. Vel veza'kevnü'l- cisb bi'l- haysu yahsululu bi sebebi nisbet-i eczâe ile'l-ba'z ve ile'l- umur-u hâriciye. Ve'l- mülk mâyuhitaya küllen ev bazâ ve tenekkulu'l- bi'l- intikâledir. Teammum ve teamuk gibi. Yâhut tilken hey'ettir. Vel izâfet-i nisbete mütekerrire ebvet gibi. Yâhut ona tabi hey'ettir. Ve fiil tesirdir. Keser gibi. Ve'l- infîâl teessürdür. İnkisâr gibi. Ve tabi hey'et gibi. Ve bu dokuz araz gibi. O bir cevhere hukemâ mekulât-ı aser dediler. Mevcûdat-ı ecnâsî âliye kılarlar. Kara Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki cismi cumhur mütekellimine göre ehli sünnet ihtiyâr ettiler. Mümkün mevcûd mütehayyil bizzâttır. Ve hadd-ı cevheri ve sadh-ı cevheri şamdır. Bazı mütekellimine göre Mu'tezile ihtiyâr ettiler. Mümkünü mevcûd mütehayyili bizzât kâbilu'l- ibâde sâlisedir. Ve buna göre hadd-ı cevheriye ve sad-ı cevheriye şamil değildir. Ve hukemâdan meşâiyete göre sey-i mürekkeb mine'l- heyûladır. Sugretu'l- cismiye. Ve İsrakiyeye göre sey'i besit fi nefse müsemma bil heyûlidir. Ve bu zikir olunan cisim derler. Ve makâdir-i selasetin mecmu'na teallimdirler. Ve cismi tebyiyete hulûl etmişlerdir. Ve yine ma'lum ola ki Eşârilere göre her cismi tabî basıttır. Mesela mâdır. Ve gâsık şey isbât edile. Heyûla sûret cismiye, sureti nev'iyye, sureti şahsiyye cism-i talimdir. Mesela mânın asıl maddesi maiye munkalib olsa o bakiye kalır. Ona heyula derler. Ve heyûli de bir cevhere hulûl etmiştir ki onun sebebiyle su bir cisim olmuştur. Ona suyun cismiyyesi derler. Ve yine heyûlaya bir cevher hulûl etmiştir ki onun sebebiyle su nevi mâ olur. Ona suret-i neviyye derler. Ve üçünün mecmu'na bir suret-i araziye hulûl etmiştir ki onun sebebiyle suver-i şahs olur ona da suret-i şahsiyyet derler. Ve mecmu' tûl ve araz veya unk ki cismi tebi'yete hulûl etmiştir. Ve onu tavil ve ârız kılmıştır. Ona cism-i teallim derler. Pes imdi her cisim mürekkebe yirmi bir şey mevcûttur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki imkan-ı hukemâya göre iki ikidir. Evvelki kevnü'l- emr bi haysu yeslibu'l- zârûrat-i zâtiyye ani't- tarafeyn ve baza göre ma mehate selbu'z-zârûrat-i ani't-tarafeyn deyu tarif eder. Ve meşhurdur. İkinci kevnü'l- şey' bi haysu yeslubu zarûrat-ı an ehati't-tarafeyn deyu tarif ederler. Ve meşhurdur. Ve imkân-ı âm mukayyidi bicanibi'l- vucûd demek ademde zârûrat,

lüzum, meslub demektir. Ve vücudunda zâruret olsun olmasın ve imkan-ı âm mukayyid-i bi cânibi'l-adem demek vücudunda zâruret-i luzum meslûb demektir. Ve ademinde zârûret olsun olmasın ve imkân-ı âm vâcibe ve mümtenia şamildir. İmkân-ı hâz şâmil olmadığı gibi. Ve mütekellime göre imkân birdir. Ancak imkân hazdır. Ve çok kere imkân murâd sıhat demektir. Ve eamdır. Yani gerek nukayyızından sıhhat olup olmasın. Ve yine ma'lum ola ki imkân-ı hâz dahî ikidir. Birisi imkân-ı zâtıyyedir ki şeyin zât-ı vücudundan min haysu hevâyıba etmeye cümle nâsın zatından kuvveti ibâ etmediği gibi. Ve birisi de imkân vuku ki şey'in zât-ı vücudundan min haysu mâni'l- hâric-i ibâ etmeye nâsın zâtında zahkin ibâ etmediği gibi tabiril ibâ etmediği. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki hak lugatında ila manaya gelir. Hak lugatında altı manaya gelir. Zirâ hak ya mastardır ya da sıfât-ı müşebbehedir. Eğer mastar olursa üç manaya gelir. Sûbut, vûcud, liyakâd. Eğer sıfât-ı müşebbehe olursa yine üç manaya gelir. Sâbit, vâcib, lâyük. İstilahta el kaolu mutâbık li'l-vâki'dir. Ve kavilden murât nisbet-i tâmme-i haberiyedir. Dâvûd Fâzıl. Ma'lum ola ki ma'lum üçtür. Vâcib mümteni, mümkün vâcib şöl ma'lumedirler ki ve vûcud-u zatına lâzım ve muktazâ-i zâtı infikâki bir vech ile câiz olmaya vâcib teâla gibi ve muhtârda sekiz sıfât-ı zâtıyeleri gibi. Ve mümteni şöl ma'lumedirler ki onun adem-i zâtı farziyesine lâzım ve muktazâ-i zâtı farzı infikaki dahî bi'l- vech ile câiz olmaya şerikü'l- bâri gibi ve duru'l- tesalsül gibi. Ve mümkün şöl ma'lumedirlerdir ki onun vücudu ve ademi zâtına lâzım ve muktâza olmaya infikaki câiz olsa cümle mümkünat gibi. Ve yine ma'lum ola ki bunlar vâcibâ't-bizzât ve mümteni' bizzât ve mümkünü bizzâttır. Ve baza göre gayr-i şey' sebebiyle lâzım vacibu'l-bi'l-gayr derler. Ve gayr sebebiyle mümteni olanına mümteni bi'l-gayr derler. Ve gayr sebebiyle vücûd-u ademi olana mümkün bi'l-gayr derler. Dâvûd Fâzıl. Ma'lum ola ki zât-i lugatta ve arefte galiba üç manaya gelir. Evvelki hakikat manasınadır. İkinci zât-ı eş-şey' manasınadır. Yani şeyin kendisi demektir. Üçüncüsü zât-ı eşşey'dir. Sâhibetü'l- şey' manasınadır. Ve yine ma'lum ola ki sıfât dahi lugatta ve arefte üç manaya gelir. Evvelkisi sıfât-u şey'dir. Kaimu bi şey' manasınadır. Ve ikincisi sıfât-u şey' yani bir şeyi bir sıfât ile sıfâtlamak manasınadır. Ve yine ma'lum ola ki hakikatı şey' ve mâhiyeti demek mâbih-i şey' hüve hudur. Bir şey ki onun sebebiyle şey' şey' olur. Ondan gayriye tevakkut etmez. Ve hakikatte ihtilâf olundu. Cumhur mütekellime göre hakikat ancak birdir. Hâriciyedir. Ve cumhur hükemâya göre hakikat ikidir. Biri hâriciyedir. Ve biri akliyyedir. Ve mümkün mevcut cismiyyenin hakikat-i hâriciyesinde ihtilâf olundu. Cumhur mütekellime göre cevher ferd-i mütenâhiyyeden mürekkebdir. Ve birbirinden imtiyâzları araz-ı müteşahhusa sebebiyledir. Ve mu'tezileden nizzâma göre cevâhir ferde gayr-i mütenahiyede mürekkebdir. Ve hükemâdan meşâyibe göre heyûli ile suret cismiyyeden mürekkebdir. Ve eşrâkiyye göre bi'l- kevn suret-i cismiyyedir. Ve muttasıla vâhidedir. Ve hakim zi mukarrâtiye göre ecsâm sıfatının mütenâhiyyeden mürekkebdir. Ve yine ma'lum ola ki hakikat-i akliyye mütekaddimine göre cins-i karib li fasl-ı karibden mürekkebdir. Ve müteahhirine göre emir bi'n- mütevayyidin yahut umur-u mütevayyidin mürekkebdir. Ve

hakikat nefsu'l- emr olduğu ma'lum değil. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki mâhiyet-i aklîyye dahî üçtür. Mâhiyet-i mutlâkan ve mâhiyet-i mahluta ve mâhiyet-i mücerrete zirâ mâhiyet eğer bir kayıt ile mukayyed olmaz ise ona mâhiyet-i mutlâk ile mâhiyet-i lâ bi şart şey' derler. Eğer bir kayıt ile mukayyed olursa ona mâhiyet-i mahlûta ve mâhiyet-i bi şart şey' derler. Eğer bir kayıt ile mukayyed olmak itikad olunur ise ona mâhiyet-i mücerred ve mâhiyet-i bi şart lâ şey' derler. Ve muhakkikine göre bunlardan üçü de umûr-u i'tibarilerindedir. Aslâ birisinin hâriçte vücud yoktur. Sahih olan da budur. Ve küllü tab'i hâriçte, ifrât zimmunda mevcuttur. Ve yine Cumhur hükemaya ve bazı mütekellimine göre mâhiyyet-i mutlak ve mahlut hâriçte ifrâd zimmunda mevcuttur. Ve mahiyet-i mücerred mevcut değildir. Belki ancak zihinde mevcuttur. Ve baza göre zihinde dahî mevcut değildir. Ve yine ma'lum ola ki mukaddime lugatta mütekaddim manasınadır.

Ve aley mukaddimetü'l-ceyş ve arfe'n-beyne'l-müellifin dörttür.

1-Mukaddimetü'l- ilmdir. Ve hüve mayetevakkafu şurû'fi'l-ilm ala vecchi'l- basira.

2-Mukadimetü'l-kitaptır. Ve hüve tâifetü kaddemet imam-ı maksud li irtibat li rabb-i ha ve'l-intifa' bi hafiyeye

3- Mukaddimetü'l-kıyâstır. Ve hüve mâ yetevakkafu aleyh-i sıhhatu't delil. 4-Ma cealet cüz kıyâstır. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki cümle gayr-ı mütenâhiyenin iki manası vardır.

1-Gayr-ı münhasır fi adeddir.

2-Gayr-ı vâkı' inde zıt aslâ demektir.

Pes imdi evvelki manaya göre gayr-ı mütenâhiye aslâ bir cümleye sâdık olmaz. Zirâ burhân-ı tatbik ile mümteni'dir. Velakin mevcûd ile ma'dum ve mümteni'den mürekkeb olan cümleye sâdıktır. Ma'lumatullah gibi muhtârda. Ve ikinci manaya göre makdurâtullah sâdıktır. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki devr-i hakikatte tevakkuf-u şey' ale'l- ma yetevakkafu aleyh bi mertibeti ev bimerâtibdir. Bir mertebe tevakkuf eden dâr-u musarrahtırlar derler. Mesela elif bâ'ya ve bâ cime ve cim elife tevakkuf gibi. Ve birkaç mertebe tevakkuf eden dâr-u muzmar denir. Ve baza göre bir şey tasavvur âhir şey tasavvura tevakkuf edib ve o da tasavvurda evvelki tasavvura tevakkuf etmeye mecazen dâr-u ma'i derler. Ubuvvet ile binnevvet gibi. Ve iki evvelkine bundan temyiz içindir. Tekaddumi derler. Ma'lum ola ki illet lugatta maraz ve hâdis ve mütefeyyin manasınadır. Ve ıstılâhta sarfiyyin indinde illet yine ikinci manadan me'huzdur. Harf mugayyerat-ı li'l- kelime demektir. Nihâta indinde fiil meful-i illet demektir. Ve yine ikinci manadan me'huzdur. Fiil, fail-i ba'is demektir. Ve usuliyyenin indinde kıyam-ı illet demektir. Ve yine ikinci manasından me'huzdur. Yahut nihatin manasından me'huzdur. Kıyâs da aslından fer'a mukayyez alehten hukum-u ta'dibe bâıys demektir. Yani mütekellim indinde illet-i tâmm ve illet-i nâkısa ve illet-i mucibe ve illet-i musahhara dedikleri ikinci manadan me'huzdur. Ma yahtâcu aley fi vücûd-u şey' demektir. Ve o da meşhurda dörttür.

1-Fâiliyye

2-Mâddiyye

3-Sûriyye

4-Gâiyedir.

Ve eğer cemi'mâ yahtâc-u vücudu şey' ise ona illet-i tâmmе-i mucibe dahî derler. Ve musahhah fi'l cümle muhtaç ileyhde müsta'madır. Ve mucibe-i fi'l-cümle muhtaç ileyhe istı'mal olunur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki fi nazir-i alamet muhakkıkın müdefakkin Nurullah. Ma'lum ola ki illet-i tâmmеde mahlukun tehallüfü caiz değıldir. Hukemaya göre mütekellimden cumhur dahî caiz değıdir derler. Ve Hanifiler dahî buna zahik olmuşlardır. Zirâ onlar irtifa mevani've surut-u illet-i tâmmеden cüz kırlarlar ve baz mütekellimine göre tehallüf caizdir. Zirâ bunlar mâniin irtifâ'nı ve şurût-illet-i tâmmеden cüz kılmazlar. Ve yine ma'lum ola ki mustakil bi'l- te'sirden dahî ma'lulun tahalluf caiz değıldir. Ve bunda ittifak vardır. Zirâ mani'in irtifâ'ı ve şurütun vücudu olmadıkça fail te'sirde müstakil olmaz. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki illet-i tâmmе ehli sünnetin indinde daima mürekkebdir. Zirâ cümle mevcûdata illet-i tâmullah Azimu Şânın zâtı ve sıfâtı ve mevcudun zâtı ve sıfâtı Mâturidilere göre mevcûdat araz gibi halka bâ'isde bu mecmuadır. Velakin cüz'ü müesser Mâturidilere göre üç sıfâtın teallukâtlarıdır. İradenin ve kudretin ve tekvinin teallukatlarıdır ki irâdet tealluk eder. Vucût veya ademeti tahsis eder. Ve kudret taalluk eder. Vucût veya ademe takrib eder. Ve tekvin taalluk eder. Bi'l- fiil mevcut veyâ ma'dum taalluk eder. Ve Eşâireler tekvini nefis ve icâdı ayn kılıp sıfât-ı i'tibariye kırlarlar. Ve tekoini lâzım-ı kudret derler. Ve takribi inkâr ederler. Ve hukemâya göre illet-i taamme ikidir.

1-Basit

2-Mürekkeb

Zirâ fâil fakat vacib Teâla olup ve ma'lul dahî fakat akl evvel olur ise illet-i taamme yalnız illet-i fâiliyye basit olur. Ve eğer fâil fakat vacibi'l-Teala olup ve ma'lul heyûla sûret olursa illet-i taamme fail ile ve ikisini birinden mürekkeb olur. Ve eğer fail fakat vacib-i Teâla olup ve ma'lul cism olunur ise illet-i tamme fail ile heyûli ve sûret mecmûndan mürekkeb olur. Ve bunun üçünde de illet-i gâiyye yoktur. Zirâ vacib-i Teâla onlara fail-i mucibdir. Ve onda ise illet-i gâiyye olmaz. Zirâ illet-i gâiyye fâil-i muhtâra muhtasdır. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki ilim ma'luma tâbidir. İlim ma'lum değıldir. Yani ma'lum vâki'de teşekkülen vaki' olacak ise ilm ile tealluk eder. Velâ ma'lumu vuku'-u ilmin mevkuuf değıldir. Ve böyle olduğı ecelden Allah-u azimu şânın ezelden cümle eşyayı bilmesinde ibade efâli ihtiyârisinde cebr lazım gelmez. Zirâ şöyle bildin. Fulan fulan vakitte fulan fiil-i ihtiyar ile işleyecektir. Ve ben de onu halk edeceğim. Ve fulan fiili terk edecektir. Ve ben de onu halk

etmeyeceğim. Vesâir eşyâları buna kıyâs eyle. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki ahkâm-ı şeriyeye yani şeri' da me'huz olan hükmün eğer itikâda muallak olup ve onlardan maksud-u bizzât onları itikâd ise onlara ahkâm-ı itikâdiyye ve asliyye ve akâd derler. Allah mevcud-u vâhid ve muttasıf bicemi' sıfâtı'l-kemâl ve münezzeh an cemi'in noksân gibi. Ve eğer amele mutaallık olup ve onlardan maksud bizzât amel olur ise onlara ahkâm-ı ameliyye ve fer'iyeye ve furu' derler. Essâlat-u vâcibe ve zekât-u ve'l hac hacc-u vâcibe gibi. Ve hükümden murât bunda zâhir nisbet-i tâmmе haberiyeydir. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki mâhiyet-i mec'ule midir veya mec'ule değil midir? İhtilâf olundu. Cumhur mütekellimine göre elbette mec'uledir. Zirâ mâhiyet onlara göre ancak hâriciyedir. Ve mevcûda mahlukadır. Ve cealenin manası icâd ve halk demektir. Ve bazı mütehakkikine göre mâhiyet-i hariciye mec'uledir. Mâhiyet-i nefsü'l-emriyye mec'ule değildir. Zirâ umur-u i'tibariyye teba'yedendir. Ve ceale teâlluk etmek şânından değildir. Ve hukemâdan Meşâiyye göre mâhiyet-i mutlakâ gerek Hâriciyye gerek akliyye mec'ule değildir. Zirâ mâhiyet-i kadimedir. Ve nefsi sâbitedir. Ve illetin te'sirde ancak vücudundadır. Ve vücûdu mevcudunu fi'l-hâriçtir. Ve mec'uldur. Ve Mu'tezileye göre böyledir. Ve Eşâiyye göre mâhiyet-i mutlakâ mec'uldur. Zirâ illet-i te'sir ancak mâhiyettedir. Vucût değildir. Emr-i i'tibârî olduğu için. Ve yine ma'lum ola ki mâhiyet yine olmaz manasına itifâken mec'ule değildir. Mesela miş miş kalmakta ceale muhtaç değildir. Zirâ şeyin nefse subûtu emr-i i'tibârî aklidir. Ve bedihidir. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki sebep lugatta tarikadırlar. Ve istilâhta mütekellimine göre üçtür. Hakikidir. Eğer sebep müsebbibde müesser olup ve müsebbibi mevcûd olur ise Allah-u Azim-u Şân cümle mevcudatta illetir. Ve sebebi hakikattir. Ve hakikatte sıfât-ı selasenin teâllukları gibi ve sebep zâhiridir. Eğer sebep müsebbibi âdde müstazim olur ise ekl gibi şub'a nisbet ile ve sebep muktazidir. Eğer sebep müsebbibden yana hüküm iktizâ ederse teallum gibi âlime nisbetle ilim gibi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki husnun ve kubhun her birinin üç manaları vardır.

1-Husun sıfâtı kâmil ve kubh sıfât-ı noksandır.

2-Husun melâyimu'l- tab've kubh menâfir-i tab'dır.

3-Husun kevn-u şey' müteallıkû'l-medh âcilen ve sevâbu acilen ve'l-kubh kevn-u şey' müteallıkû'l-zem âcilen ve'l-ikâb âcilendir.

Ve ma'lum ola ki evvelki evvelki manaya göre husun ve kubuh akliyandırlar. Akıl ile idrâk olur. Şer'a tevakkuf etmezler. Ve üçüncü manaya göre muhtelif feyhâdır. Eşâralara göre cümlesi şer'idir. Yani şer'a tevakkuf eder. Zirâ şer'i ile sâbitânlardır. Zevâtlarında ve sıfâtlarında husnu ve kubhu iktizâ edici şeyler yoktur. Hatta derler ki umren' şey' fehâsüne ve nühiye şey' kubiha derler.

Ve Mâturidilerin muhakkiklerine göre mesela sadr'-u şeria gibi cümlesi akliyândır. Yani akıl ile idrâk etmek şanlarındandır. Ve bazıları bi'l-akl bedâhet ya kesben anlaşılır derler. Ve bazıları şer'a tevakkuf eder derler. Ve bir deki onların zevatlarında ve sıfâtlarında husun ve

kubuh iktizâ edici şeyler vardır. Lakin onların üzerine sevâp ve âzap tertibi hükmü şer'a mevkuftur. Hakim ancak şâridir. Akıl değildir. Dahî deriz ki hüsn-ü şey' feümira ve kubuha şey' fenühiyedir. Ve Mu'tezileler dahi böyledirler. Amma akl-ı hâkim kalıp ve şer'a ona mukayyed kıldıkları ecelden Mâturiyeden iftirâk ederler. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki el-husun ma hüsnê şâri' ve'l kubh mâkubuha şâri kelâmının zâhiri eşâire mezhebîdir. Velakin Mâturidiye mezhebine tatbik mümkündür. Zirâ mâ husnu şar'i demektir. Ey mâ ceale husnâ bi'l-hüküm demektir. Ve mâ kubha şari' demek ey mâ ceale kubha bil hüküm demektir. Ve Şâri'den murâd Allah-u Azim-u Şân ve peygamberimizdir. Ve bundan zâhir ahkam şer'îyye, asliyye değildir. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki tevkif lugatta ceale essebeb muvâfikân li'l- müsbebidir. Ve ıstılâhta mütekellim indinde meşhurda üç mana vardır.

1-Halku'l-kudret ale'l-taâttir.

2-Halku't-taâttir.

3-Ed-dâvetü'l- ilet taâttir.

Bazılar tevkif lugatta ve arefte teheyet-ü asbâbü'l-hayr ve tenessaha esbâbu'l-şer manasınadır demişler. Ve baza göre yine mutlak tevfik cealullah fiil-i ibadihi muvâfikan lima yuhibbehu ve yezâdır. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki delile ilimden netice ilimde dört mezhep vardır.

1-Âdî

2-Adâdı

3-Tevidi

4-Aklî

Zirâ Eşâireler ve Mâturidilere göre âdidir. Yani âdetullah böyle câri olmuştur. Diliyle ilmi halk ettik de ukubunda metlüle ilmi dilerse onun için tealluf câizdir. Luzum-u akli nefis-u emri yoktur. Ve bunun aslı budur ki mevcudat hâriciye beyninde lüzum-u akli yoktur cümlesi ibtidaullah Azim-u Şâna müsteneddir. Ve Allah-u Azim-u Şân da fâil-i muhtârdan

Ve hukemâya göre adâddir. Yani isti'daditâm geldik de fâil-i mûcib olan Allah-u teâladan tahkıklarında baza göre ya mebbe-i feyyâz olan akl-ı nekkâlden nice ki eserdir. Allah'tan ya akl-i nekkâlden icâb tariki ile feyzân eder. Ve Mu'tezileye göre tevididir. Yani fiili'l-abd ikidir. Birisi fiili'l-mübaşirdir. Eğer abden bizzât sâdır olursa mesela delili bilmek gibi.

Ve birisi de fiili'l-tevididir. Eğer abden fiil vâsıtası ile sâdır olur ise mesela neticeyi bilmek gibi ve bunlara göre tehalluf câiz değildir. Zirâ fiili tevidi mi fiil-i mübaşiri illeti mucibe derler. Hareketü'l-yed ve hareketü'l-miftâh gibi. Ve imam-ı er Razi'ye göre aklidir. Yani delili ilimde netice-i ilim elbette aklen lazımdır. Ve tealluf câiz değildir. Ve bu mezhep ilm mevcut fi'l-hâriç vallahu teâla fâili muhtâr ve cümle şey' ibtidaullah müstened dedikte

nitekim ehli sünnet mezhep budur İmam-ı Razi'nin mezhep sahih olmaz. Lakin celâlin tevcihine göre sahih olur. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki zihne gelen sûret felasefe beyninde ihtilâf olundu. Ekserilerin indinde zihne gelen sûret eşyanın işbâhı ve irâzıdır. Ve muhakkikleri indinde zihne gelen sûret eşyanın hâkayık ve arazlarıdır. Evvelkine göre ilim-i mekuk keyf sahihtir. Ve ikinciye göre sahih değildir. Zirâ ikinciye göre ilm-i mekuk ceoherdir. Eğer zihne gelen sûret cevherin ise ve suret mekuk arzın biridir. Ve eğer onların birisinin sureti ise ve bu kaviller mebnisi vücut zihni demeğe mebnidir. Ve illa mütekellimin mezhep i'tibar olursa bunların cümlesi lağû olur. Hak olan budur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki hukemânın bazısının indinde ma'lumatın gülşenin sûret nefis nâtıkada mürtesemdir. Ve bazı indinde külliyyatın ve cüz'iyatın mücerretlerin nefis-i nâtıkada mürtesemdir. Ve cüz'iyatın mâddiyelerin âlat-ı cismaniyedir derler. Ve ila evvelkine makûlât-ı sarfa ve üçüncü muhayyile-i meohume derler. Dâvud Fâzıl. Yine ma'lum ola ki akıldaki suret-i hâriciye bi'l-cümle mutâbık olur ise ona ilm-i huzurî derler. Bizim nefsimizi ve huzurumuzda şeyler bilmemizden hâsıl olan suverler gibi ve eğer mutâbık olmaz ise ona ilm-i husuli derler. Bizim görüp bilmemizden hasıl olan suverler gibi. Ve hakiki bilme ile olup ve bazılara göre bir şey bilmek külliyyat-ı hamsiyyetinin birini bilme ile olur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki kudret-i ibâd iki manaya gelir. Birisi sıfât-ı hakikattir ki mevcûdat-ı fi'l-âbd hâlet-i fiiledir. Onun için kudret-i meal fiildir. Kable'l-fil değildir. Nitekim Mu'tezile öyle zâm ederler. Ve meşhur budur. Ve İmam-u Azam'dan bir kavilden kudret-i meal fiildir deyu vâlid olmuştur. Nitekim Sadeddin Şerh âkaidinde nakletti.

Ve biri de sıfât-ı i'tibariyedir ki selâmatul âlat ve esbâbdır. İktidâr fâil ve tasavvurur fiildir. Ve husul mâddedir. Ve husul ilahi gibi ve bu elbette kable'l-fiildir. Ve sıhat teklif meşhurda ona tevakkuf eder. Ve usûliyin bunu iki taksim ederler. Kudret-i mümküne derler. Eğer istida'atın ednâsı olursa ve kudret-i müessere derler. Eğer istida'atın alameti olursa. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki tarifi meşhurda dörttür. Hakiki ismi lafzi tenbihi zirâ tarif ile bir şey künhüyle ve yahut veçhiyle tasavvur kasd olur. Hakikidir, insan, hayvan nâtık gibi. Ve yâhut mâ şey' zâhkin gibi. Ve eğer tarif ile lafzın mefhûmunu künhüyle yâhut veçhiyle tafsil kasd olur ise tarif ismî derler. El kelimetü lafzun vaz'un limana müfret gibi yahut el kelime cüz'ül kelim ve eğer bir lafzın metlulinin tayin kasd olur ise tarifi lafzi derler. Kazanfır esed gibi. Ve eğer tarif ile zihinde mukaddimen hâsıl olan sûret ahdar-ı kasd olur ise tarif tenbihi derler. Mesela insan, hayvan-ı nâtık gibi. İnsan, mukaddimen bunun ile bilindiye ve bazı muhakkıkın lafzı tasdik kabilinden kalıp tariften ihrâç edip ve tenbihi dahî birine idhâl etmiştir. Ve üçünde cumhur müteahhirine göre mutehakkikine göre tarihin mâvat ve mâriften ecli olmak lağî muhâl müstahzem olmamak lağy şarttır. Lafzi de müsâvat ile ve eğam ile ehâs ile tarif câizdir. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki hidâyet luğatta irşâda

derler. Ve istilâhta ehli sünnet indinde üç manaya gelir. Evvelki eddelâletü ale'l mâ yûsalü ile'l matlubdur. Ma'lum ola ki evvelki Eşâirelere göre muhaddis-i hâsil hudûsunde muhaddis hâl hudûsunde illet-i mahtusiye muhtâç olduğu gibi hâl bekâsında illet-i mebkîye muhtaçtır. Zirâ onların indinde bekâ sıfâtı mevcûde-i müteceddedir. Ve illete muhtaçtır. Ve Mâturidilere göre muhtesi hâl hudûsunde illet-i muhtesiye muhtâçtır. Ve hâl bekâsından mebkîye muhtâç değildir. Zirâ onların indinde bekâ sıfâtı i'tibariyedendir. Ona illet teâlluk etmek şânından değildir. Ve hak olan budur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki mutekaddimu zât-ı muhtâç ile ve müesser muhtâç üzerine takdimidir. İlletin mâlule takdimi gibi. Ve takdimi teb'î muhtâç ile ve müesserin muhtâç üzerine takdimidir. Şartın meşrut üzerine takdimi gibi. Ve takdim-i zemânî zamânda tekaddümdür. İbnin ibn üzerine takdimi gibidir. Takdim-i şeref şerefte tekaddümdür. Âlimin câhil üzerine tekaddüm gibi. Ve takdim-u rütbe de mukaddemdir. İmamın cemaat üzerine takdimi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki bir şeyin bir şeye tevakkufu iki manası vardır. Birisi ehasır ve birisi de eamdır. Ehas manası levlake müntena emektir. Ve eam manası levlahu lemma hasile fi'l cümle demektir. Ve ziyâceddel hitârda tevakkuf manasıdır. Ve baza göre tevakkufun ikinci manasıdır. Ve yine ma'lum ola ki mutlak tevakkuf üçtür. Şu'ridir. İlmin mukaddimesine tevakkufu gibi şu'ridir. Ma'rufun marife ve neticenin delile tevakkufu gibi. Ve vucûdidir. Malulun illete tevakkufu gibi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki ihtiyârın meşhurda iki manası vardır. Birisi ehasır. Manası kevonu'l-fâil bi haysu yasihu minhu'l-fiil vetterktir. Ve birisi de eamdır. Manası kevonu'l-fâil bi haysu insâu fiil ve inlem yeşâ lem yefâldir. Ve mütekellim indinde iki manaya göre de Allah-u Azim-u Şân fâil-i muhtardır. Ve hukemâya göre evvelki manaca fâil değildir. Ve ikinci manaya göre fâil-i muhtardır. Zirâ zâm ederler fiil kaimdir. Pes imdi şey-i dâimedir. Onun için zâm ederler. Lakin yeşâ' ve yefâl deyu ve tahkikalarında vâcibu'l teâlâya mucib derler. Meşiyet sunkunu inkâr ederler. Ve zâtı ile fâil derler. Ve belki inşâiyet in teveccehe zât li'l-fiil bilâ ihtiyâr derler. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki teselsül tertibu'l-umur gayri-ı imtinâhiyedir. Ve bu teâlanın şartı mütekellimine göre ancak umûr-u gayri mütenâhiyenin mevcûda olmaklığı hatta burhân tatbik-i câri ola. Ve butelan ifade edenin için umûr-u i'tibariyedir. Teselsül câiz gördüler. Merâtib e'dat ve ma'lumatullah gibi. Ve hukemeyâ göre üçtür.

1-Tertib

2-Vucûd

3-İctima

Hatta zâ'm ederler. Bu üçü de cem olmadıkça burhan tatbik câiz olmaz. Ve butlan ifade etmez. Onun için nüfus-u nâtika-i mücerredede teselsül caiz gördüler müctemi olmadıkları için. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki din lugatta itâat manasına derler. Millet lugatta kitaptır. Şeri'lugatta tarik-i beyândır. Ve şereat lugatta tariktir. Ve şeri'de dördtür. Cumhura göre bizzât birdir. Ve bi'l- i'tibar mugayyerdır. Cümlesinde peygamberimizin Allah-u azimu şân

indinde getirdiği cümle ahkâm-ı şer'iyedir. Ve istulâhta din-i meşhurda vaz-u ilahi saiku liuli'l-elbab bi ihtiyârihim mahmude ile'l-hayrât bizzât ve bazı muhakkikin bir hüküm gibi ahkâm-u şer'iyeye asliyye din ve millet derler. Ve ahkam-u şer'iyeye ve fer'iyeye şer' ve şeriat derler. Ve İmam-u Azam Hazretlerinin kitâbu'l-âlim ve müteallimde inne'l-enbiyâe ve'r-rusul kâne ala edyân mütefekkat ve ala şera'muhtelife feddin lem yebdeddel velem yetegayyer ve şeriat tebeddelet vegayyerat dediği de buna delildir. Bizim peygamberimizin dinine dinu'l-islam derler. Ve kâhçe din mecâz-ı İslam manasına gelir. Ve bil aks dahî olur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki terci' bila meran iki manası vardır. Birisi icât bilâ mevcût demektir. Ve bu mana ittifaken mûhaldır. Ve birisi de ihtiyâr bilâ dâin demektir. Ve bu da hukemâya göre muhâldır. Zirâ zâm ederler ki fâil-i muhtâr bi'l-fiile şuru'ettik de evvela o fiili vech-ü mâ ile tasavvur ettiği gibi o fiilde mukaddimen fâide mâyı tasdik etmeli. Ve ilah o fiile şer'-i mümteni olur. Ve mütekellimine göre câizdir. Zirâ deriz ki vicdan ile sâbit olan ancak vech-i mâ ile tasavvur fâide mâ tasdik demektir. Zirâ ihtiyârın zâtı merci'dir. Ve belki zâhirin çok kere fiil-i ihtiyâriye şuru'ederiz. Ve onda asla hiçbir fâideyi tasdik etmeyip meşbu'dan kaçan kimse gibi ki iki yol zahir olsa elbette zâhib olur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki bir şeyin bir şeye uruzunda vâsita olmaz ise uruz bizzât derler. Sıkının ağzın zâhir kut'un uruzu gibi. Ve eğer bir vâsita olur ise ona uruz bi'l-vâsita derler. Sıkının ağzına zahir kut'un uruzu gibi. Ve vâsita üçtür.

1-Vâsita fi's-sübut

2-Vâsita fi'l-uruz

3-Vâsita fi'l-isbâtır.

Zirâ eğer ârzın ma'ruza subûtunda yani hakikat sübutunda vâsita olur ise ona vâsita fi's-sübut derler. Kut'un sübutunda ağzının vâsitası gibi ve eğer arzın ma'ruza uruzunda yani mecazen sübutunda vâsita olur ise ona vâsita fi'l-uruz derler. Hareketin câlis sefine uruzunda sefinenin vâsita olduğu gibi. Ve eğer arız ma'ruza isbâta vâsita olur ise ona vâsita fi'l-isbât derler. Hudûs âli isbâta delilin vâsita olduğu gibi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki küllü lafzının mefhume ki mâla yemleu tasavvura an vuku'-u şirk külli olduğu haysiyetinden külli muntika derler. Ve onun ma'ruziyeti olduğu haysiyetten külli tabi'i derler. Ve onun mecmu'u olduğu haysiyetten küll-i akl derler. Ve külliyat-ı hamsenin her biri de üçtür. Mesela cins lafzın mefhume ki küllü mekul âla kesirine, muhtelifine bi'l-hakayık fi'l-cevab mâ hüvedir. Cins olduğu haysiyetten cins muntika derler. Ve onun ma'ruziyetteki mesela yine mefum-u hayvandır. Ma'ruz olduğu haysiyetten cins tabi'i derler. Ve onun mecmu'una mecmu' olduğu haysiyetten cins-i akli derler. Ve bâkisine buna kıyâs eyle. Ve cüz'leri dahî üçtür. Onu da bunlara kıyâs eyle ve bunlarda kayıt haysiyetin fâidesi budur ki kayıtsız bir mefhûma bir isim itlâk olunmaz. Ve külli tab'-i cumhur hukemâya göre ve bazı mütekellimine göre ve sâhibi muvâkife ve sâhibi şemsiyeye göre hâricte ifrâd zimmında hakikat mevcuttur. Eğer ifrâdı mevcût ise ve muhakıkine göre şeyye

ve sa'dud-din ihtiyâr edilir. Küllinin üçte umur-u i'tibariye-i akliyedendir. Hariçte mevcûd değildir. Ve hak da budur. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki lafz-i insan mecazen küllidir. Ve mefhumu lafz-i insan hakikât küllidir. Ve mefhumu zeydi buna kıyâs eyle. Zirâ külliyyenin ve cüz'iyenin cumhura göre mefhumat-ı zihniyyenin havâsındandır. Ve de elbette mecazen külli ve cüz'iyetidirler. Lakin mâ sadıklarına asla külli ve cüz'iyeti demezler. Ve meşhûr da budur. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki insan efradının hakikât takriben hayvan-ı nâtıkadır. Ve zeydin hakikât dahî yine nâtika meal teşhas demek fâsıddır. Ve belki bu kelâmı zeyd teşahhas bir emr-i hakiki kılıp ve mahiyetinden cüz kılmaya mebnidir. Ve bu ise bâtıldır. Nitekim o halde beyân olundu. Ve yine ma'lum ola ki mefhum-u zeyd ve mâhiyet-i zeyd ise bu değildir. Ve çok kere cehle mefhum--u zeyd ile mâhiyet-i zeydi fark etmez. Ve çok cehle dahî hayvan-ı nâtık, insan mahiyetidir. Ve mefhumdur derler. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki hakâyıkı bilmek müteassir bi'l-müteazzirdir demek hâkayık-ı akliyye göredir. Zirâ cinsin arz-ı âmmun ve faslın hâşiyye gâliben dâima müşahebet kuvvesi vardır. Zirâ bir şeyin üzerine umur-u âmmu ile haml olunur. Ve umur-u hâssa ile de haml olunur. Mesela umur-u âmmu misâl el-insan hayvan mâşe müteneffes ve umur-u hassâ-ı misal el-insan nâtikun zâhikun müteaccibun gibi. Pes imdi umur-u âmmenin mukaddimine zat ve cins derler hayvan gibi. Mesela umur-u hâssanın mukaddimine zâtı ve fasıl derler nâtık gibi. Ve mukaddimlerinden mürekkebe zât ve nev'derler insan gibi. Ve umur-u âmmenin muahhirlerine arz-ı âm derler mâşi müteneffis gibi. Ve umur-u hassanın muahhirlerine arz-ı hâs derler. Zâhikun ve müteaccibun gibi. Ve böyle olduğu takdirce temyiz mukaddimin ve muahhiri bilmeye tevakkuf etti.

Ve o da müteazzir ve müteassirdir. Ve onun için hayvan nâtık insanın takriben hakikattir. Hariciye, mümkün, cevheriyyedir. Mütekellimine göre cevâhir-i ferde mütenâhiden mürekkebdir. Ve Meşaine göre heyula ile sûretten mürekkebdir. Ve Eşrakiye göre muttasıl vâhiddir. Yalnız sûret-i cismiyyeir. Ve heyûla deyu ismiyle olunur. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki delil lugatta mürşid demektir. Yani maksudun tarikini i'lam edici demektir. Ve arefte eşşey' ellezi ya'lemu minh şey'u âhar demektir. Ve ıstılâhta saoliiyyin indinde iki mezhep vardır. Biri mezheb-i tahkikidir. Ve biri mezheb-u meşhurdur. Ve mezheb-i tahkika da üçtür.

1-Müfret

2-Mukaddimat-u mütearrife

3-Mukaddimat-u müterettibe

Lakin hey'et-i hâriçtir. Ve üçününde tarifi mâ yümkün et-tevassul bi sahihin nazâr fih ev fi ahvâle ila matlub haberi ev ile'l-ilm bihtir. Ve mezhep meşhûr da ancak birdir. Müfrettir. Tarifte mâ yümkün et-tavassul bi sahihin nazar fi âhvâle ila matlub haberi ev ile'l- ilm

bihtir. Mantıkayyin kavli müellif min akvâl meta sellemet lezime anha lizâtiha kavli âhar ve'l -hasıl mukaddimat müterattibettir. Ve hey'et de dahildir. Ve muteberdir. Onun için kıyâs derler. Yani delil mantık-i bi hasebi's-sura ikidir. İktirani, istisnâi. Zirâ neticenin aynı yahut nukayyızı delil içinde bi'l-fiil mezkur olmaz ise iktirânidir. Ve eğer mezkur olur ise istisnâidir. Ve her birisi ekalli iki mukaddimendir. Evvelki mukaddime vâzîâ derler. Ve ikinci mukaddime râfiâ derler. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki harf-u selb mevzu'dan ya mecmulden ya tarafeynden cüz kılınır ise kazıyye-i ma'dude derler. Ve o da üçtür.

1-Ma'duletü'l-mevzu'a

2-Ma'duletü'l-mahmul

3-Ma'duletü'l- tarafeyndir

Ve eğer cüz olmaz ise kazıyye-i muhassile derler.

1-Muhassile-i mevzu'

2-Muhassile-i mahmul

3-Muhassile-i tarafeyndir.

Ve baza göre mucibe-i muhassile ve salibe-i bâsid derler. Yine ma'lum ola ki zeydu'l-hacerde de üç ihtimal vardır.

1-Mûcibe

2-Ma'deletü'l-mahmul

3-Mucibe-i sâlibetü'l-mecmul.

Zeyd eğer el-hacerden cüz kılıp zeyd hacerde denilir ise mucibe-i ma'duletü'l-mahmuldür. Ve eğer ile hacere-i evvela selb edip ve sâniyen selb-i zeyde isbat edip zeyde hacere denilen sabittir denilir ise mucme-i sahibetü'l-mahmuldür. Ya sâhibetü'l-mahmuldür. Vucûd mevzu 'iktiza etmez. Mesela şerikü'l-bari lâ basir dediğimiz gibi salibe i'tibar ederiz. Mucibe maduretü'l-mahmul ve mucibe sâlibetü'l-mahmul i'tibar etmeyiz. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki hakikat ikidir. Birisi hakikat-ı lağviyedir. Ve birisi hakikat-i akliyyedir. Ve mecâz da ikidir. Birisi mecâz-ı lağviyye birisi de mecâz-ı akliyyedir. Ve kinâyede üç mezhep vardır. Muhakkakin, hatib ve mekâni. Hakikat-i lağviyye, kelimetü'l-müsta'melet fi mâ veze'a da lehdir. Ve veze'a da dördtür.

1-Lağvi

2-Urfi

3-İstilâhi

4-Şer'i

Ve hakikat-i akliyye nisbetü'l-fiil ev manahu ila mâ hüveleh inde'l-mütekellim biz-zâhirdir. Ve aksâm dördttür. Evvelkisi vaki'de ve mütekellimin i'tikadında mâ hüvelehdır. Misâl muvâhhit ki inbetullâhi'l-bakl demendir. Ve ikinci de vaki'de mâ hüvelehtir. Ve mütekellim indinde mâ hüveleh değıldır. Hakikat belki zâhirdir. Misâl hâletün ihfâ eden Mu'tezilenin halkullah efâlu'l-ibâd demendedir. Ve üçüncü bunun aksidir. Misâl dehrinin enbetü'r-rabiu'l-bakl demendir. Ve dördüncü ikisinde mâ hüveleh değıldır. Hakikat belki zâhirdir. Misâl kâzibinin câeni zeyd demendedir. Ve mecâze-i lağvi kelimetü'n musta'meletün fi gayri mâ veze'at leh li alâ'atin beyne hüma ve garinetü'n-mâniat ammâ veze'at leh ve da'i ileyhdır. Misâl raeytu esed fi'l-hammâm da olan esed lafzıdır. Ve mecâz da dâima üç şey lazımdır. Alâkatu'n-karinetü'n-mâniâ dâin ve mecâz-ı lağvi istiâreh-ü musarrihadır. Eğer alâkatu müşâbehet olur ise bu misâl de olduğu gibi ve bu ki istiâre-i muserraha ismü'l-müsbet bihi'l-musta'mele fi'l-müsbettir. Ve çok kere istiâre-i muserraha isti'mal ismü'l-müsbet bih fiil müsbet manasına da gelir. Ve buna göre istiâre-i musarriha da daima dört şey bulunup istiâr, müsteâr, müsteâr minh, müsteâr lehdır. Mesela misâlimizde esedi zikredip racülü'n-şecââ murâd etmek istiâredir. Ve esed lafzı müsteârdır. Ve aslen müsteâr minhdır. Ve racülü'n-şecââ müsteârın lehdır. Ve buna göre istiâre-i musarriha da meşhurda da sekiz aksân vardır. Asliyyedir. Eğer müsteâr ismi camit olursa esed lafzı gibi ve teb'iyiyedir. Müsteârın müştak yahut harf olur ise müştaka misâl raeytü müfteriyâ fi'l-hammâm gibi ve harfte misâl el-kısmu evvel fi'l-mantık gibidir. Ve tahkikiyyedir. Eğer müsteârın leh hassen ya aklen muhakkik olursa hassen muhakkika misâl esed gibi. Ve aklen muhakkike misâl ihdinassıradenmustagim gibidir. Ve tahviliyyedir. Sekâniye göre eğer müsteârı minh mahile olur ise misâl inşebet meniyye ezfâriha vitr-i şahsiyyedir. Eğer istiâre minhin mülayimine mukâril olur ise râeytü esed fi'l-hammâm leh, lübn ezfârahu lem tekalle gibidir. Tecridiyyedir. Eğer müsteârı lehın mülayimine mukârin olur ise misâl râeytü esed fi'l-hammâm ve fi yedehu seyf gibidir. Ve mutlakadır. Eğer insanın birine mukârin olur ise râeytü esed gibi ve temsiliyyedir. Eğer müsteârı minh ve müsteârı leh ve vechu şebbehe mecmu'unda müntezi' hey'et olur ise misâl inni erâke tekaddüm-ü racül veteahhar uhra gibi. Ve cemi durub emsâl bunlardır. Ve yine ma'lum ola ki istiâre-i mekniyye dahî üç mezhep vardır.

1-Self

2-Mekâni

3-Hatib

Ama selb mezhebine göre müşebbehe bihin lafzı matvîsîdir ki evvela müşebbehe de istiâde-i kurub saniyen tayyi olunmuştur. Ve Mekâni'ye göre müşebbehe-i i'tibariyyedir. İsti'mal olan müşebbehenin lafzıdır. Ve Hatib'e göre teşbiye muzmar fi'n-nefsdir. Ve üçüne göre menkiyyenin kârinesi müşebbihin lazımun zâhir müşebbehe isbâttır. Üçüne göre de misâl-i in müşebbehet-ü meniyye ezfârahadır. Ve bunda selef der ki matuiyye olan esed lafziyle

meula murâd ettin. Ve Mekâni de der ki müşebbehe lafzıyla esed i'tibari murâd ettin ve Hatib der ki fakat nefsimizde meula esede teşbih ettin. Ve in müşebbeheti ve esfârat-ı meule isbarat-ı hatibe e selefe göre istiâre-i tahayyiledir. Ve mekniyyenin kârinesidir. Ve kâhçe müşebbehenin mülayimine istiâre-i tahkikiyye kılınır. Yenkasu ahdullah gibi. Ey yubaddilun ahdullah demektir. Ve eğer alaka müşebbehe olunmaz ise mecâz-i mürselenin alâkası muhtârda yedidir.

1-Keonü

2-Edâ

3-İsti'dat

4-Cüz'iyeye

5-Sebebiyye

6-Hâliyye

7-Şartiyeye

Ve bu zikir olan cümlesi mecâz-ı lağviyenin aksâmıdır. Ve mecâz-i akli dahî nisbetü'l-fil o mana hu ila melabis ile gayri mâ hüve leh anh el mütekellim biz-zâhir bi karinedir. Ve aksâm-ı hakikât-i akliyye gibi dördtür. Sahih, te'emmül ile zâhir olur. Ve kinâyeye dahî tahkikine göre lafz-ı kasd bi manahu mea te'emmüldür. Ve manayı hakikatin imkân şart değildir. Er-rahman ale'l-arşî's -tevâ gibi. Buna göre kinâyeye hakikat mâ merradır. Ve Hatib'e göre zikru'l-melzûm ve irâdetü'-lazım bi kârinet-i mea cevâz irâdetü'l-melzûmdur. Ve Mekâni'ye göre aksidir. Ve bunlara göre kinâyeye hâkikat ile mecâz beyninde vâsıttadır. Ve mana-i hakikatin imkân şarttır. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki mastar, lugatta mahalli sudur ya zaman sudur ya nefis sudûrdur. Ve istilâhta, ismu'l-hades el câri ale'l-fiildir. Yani fiilden sonra menzûb zikrolunsa ve fiili te'kid ile yahut adedi beyân ede ve onun için mastar üçtür. Müekked mastar adedi ya nevidir. Her bir dahî ikidir. Mastar-ı mebni'l-li'l-fâil ve mastar-ı mebni-i li'l-mefuldür. Zirâ eğer ma'lumun mastarı olup fâil ile kâim olur ise mastar-ı mebni li'l-fâildir. Ve eğer mechûlun mastarı olur ise nâib-i fâil ile kâim olur ise mastar-ı mebni li'l-meful derler. Meşhur da budur ki müteaddiye masustur. Lazım da olmaz. Tahkik de budur ki lazım da olur. Ve yine ma'lum ola ki mastar-ı mebni li'l-fâil müteattiden ise fâiline yahut mefulüne muzaâf olur. Lazımda mebni li'l-fâil fâiline muzaâf olur. Ve yine ma'lum ola ki yalnız mastar mebni li'l-fâil fâilin sıfatıdır. İttifaken ve yalnız mastar-ı mebni li'l-meful mefulün sıfatıdır. İttifaken ve âmma sıla ve harf-i cer ile zikrolunan masdar fehmu'l-mana mine'l-lafz gibi. Seyyid-i şerif mâ meha fâilin sıfatıdır. Ve hak da budur. Ve sâdut dine göre mâ mehasız silanın sıfatıdır. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki ism-u cinsde üç mezhep vardır. Evvelkisi ism-u cins, mâhiyetü mutlakıyye mevzu'udur. Kalile ve kesire şamildir. Cemide ve tesniyede adet ya nev'kast olunur. İkincisi

ism-u cins mâhiyet-i meal vahde mevzu'dur. Kesir-i şümül yoktur. Cemide ve tesniyede ifrâd kast olunur. Cemi ve tesniye ihtiyâcımız. Üçüncü bazı mâhiyet-i mutlakıyye mevzu'dur. Turâb, hava, nâr ve cem-i mesadir müekkede gibi ve bazı mâhiyet-i meal vahde mevzu'dur. Racul, fers, humar ve cem-i mesadir adediyeleri gibi. Ve hak da budur. Nitekim anı efendidir. Hâşiyesinde buna ihtiyâr etti. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki el-kısmu'l evvel fi'l -mantıkda zarfiyye mecâziyyedir. Finin isti'mali tebaiyye tarıkıyladır. Mesela finin manası hakiki zarf ile cüz'iyyyedir. Zeyd-ü fid-darda dârin zeyde işti'mali gibi ve manayı hakikanın mütealliki zarfiyye külliyyedir. Mesela zamanın ya mekanın bir şey işti'mali gibi. Ve manayı mecâzi ki şu makâmda şumul-u umum külliyyedir. Ve bunda şumul-u umum külliye teşbih ettik. Zarfiyye, külliye isti'are ettik. Şumul-u umum külli ve bunun vâsıtası ile zarfiyye, cüz'iyye vazolunan fi lafzın isti'are ettik. Şumul-umum cüz'iyyyede. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki ne kadar kazıyye varsa hüküm i'tibariyle üçtür. Hamliyye, şartıyye-i muttasıla ve munfasıla. Zirâ eğer kazıyye de bir şeyin bir şeye sübutu ya aden sübutuyla hüküm olunursa hamliyye derler. Ve eğer kazıyye de bir şeyin bir şeye ittisaliyle ya adem ittisaliyle hüküm olunur ise şartıyye-i muttasıla derler. İttisâliyle olana mucibe ve adem ittisaliyle olana salibe derler. Ve eğer kazıyye bir şeyin bir şeye infisâliyle hüküm olunur ise şartıyye-i munfasıla derler. Eğer infisâliyle olur ise mucibe adem infisâliyle olur ise sâlibe derler. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki hamliyye mevzu' i'tibariyle dördtür. Ve şartıyyede mukaddimin zamanı i'tibariyle dördtür.

1-Şahsiyye

2-Mahsura

3-Mühmele

4-Teb'iyye

Zirâ eğer hamliyye de mevzu' şahs-ı muayyen olur ise şartıyyede mukaddem zamanı muayyen de olur ise şartıyye derler. Zirâ katip intekrumi an ekrumuke ve eğer mevzu'külli olursa ve hüküm de ifradı üzerine olursa ve ifradın da mikdâr-ı küllen ebazân beyân olunursa ve şartıyye de mukaddimin zamanı küllen ve bazen beyân olursa mahsura derler. Külli insan cism gibi ve külli mâ kânetü't-şems daleatün fennehâri mevcûd gibi. Ve eğer miktarı beyân olunmaz ise mühmele derler. El insan fi husr gibi. Ve intekrumini ekrumuke gibi. Ve eğer mefhumun üzerine hüküm olunursa yahut mukaddimin zamanı zikir olunmazsa teb'i derler. El insan nev'i gibi ve intekrumini ekrumuke gibi. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki cümle mevzu'u'n-ifrâdı i'tibârî ile üçtür.

1-Hakikat

2-Hâriciyye

3-Zihniyyedir.

Zirâ eğer hüküm hâriçteki ifrâd mukadderinin üzere olur ise hakikattir. Küllü ankâ dâir gibi. Eğer hâriçteki ifrâd hâriciyyenin üzerine olursa hâricidir. Küllü insan, hayvan ve eğer zihin ki ifrâd, ifrâd üzerine olur ise zihnidir. Küllüdûr mümteni' gibi. Dâvud Fâzil.

Ma'lum ola ki mevzu'dan murâd mesela celâle göre mahsurada ve mühmelde ve tab'i de vâsf-ı mevzu'dur. Lakin mahsûrada, mühmelde hüküm; vâsf-ı mevzu'dan zât-ı mevzu'a ta'diyye olunur. Ve tabi'de hüküm ancak vâsf-ı mevzu'un üzerindedir. Ve seyyid-i şerifin mühtasar-u mümtah-i külliyesinde tahkikata göre mahsûrada ve mühmelde evvela bizzât hüküm zât-ı mevzu'un üzerine olur. Hak da budur. Zirâ ta'diyye mücerred i'tibaridir. Ve tekellüf bâridir. Dâvud Fâzil.

Ma'lum ola ki zât-ı mevzu'un vâsf-ı mevzu' ile ittisâf, İmâm Kâra'ya göre bi'l- imkândır. Ve Şeyh Ebu Ali İbn Sina'ya göre bi'l-füldir. Ve hak olan budur. Zirâ akla belki arefte muvafıktır. Ve zât-ı mevzu'un vâsf-u mahmul ile ihtisât mukaddimine göre mücibede ve vucûb bi'l imkândır. Ya imtinâiledir. Ve salibe bu üçün birini selb iledir. Ve muteâhhirine göre mücibede sâlibede keyfiyat-ı sittenin biriyledir. Yani mücihâta olan keyfiyâtların diliyledir. Dâvud Fâzil.

Ma'lum ola ki ne kadar kazıyye, hamliyye varsa haml i'tibariyle ikidir.

1-Hakikat

2-Sûret-i kazıyyedir.

Zirâ kazıyyede mahmuli mevzu'a hamilden maksud mahmulün mevzu'a subûti ise hakikat kazıyyedir. Zeyd kâim gibi. Ve eğer mahmuli mevzu'a hamilden makdut mevzu' unvân mahmule ile tasavvur ise sûret-i kazıyyedir. El insan, hayvan-ı nâtik gibi. Ve ne kadar muarref ile muarref beyninde ve muhtârda muksin ile aksân beyninde haml varsa haml-ı sûveridir. Kazıyyede, sûret kazıyyedir. Ve eğer sübut-u beyân kast oluna. Dâvud Fâzil.

Ma'lum ola ki eczâ-i kazıyye mukaddimine göre üçtür. Mevzu'mahmul nisbet-i temme-i haberiyyedir. Mevzu'dan ve mahmülden murâd vâsf-ı mevzu' vâsf-ı mahmüldür. Mesela celâle göre ve seyyie-i şerife göre tabi'inin mâ'dasından mevzu'dan murâd, zât ve mahmülden vâsf-ı mahmüldür. Ve nisbet-i tâmme-i haberiyyeden murâd, mücibede vuku' ve sâlibede lâ vuku'dur. Ve vuku'dan murâd mevzu' ile bi'l-fül ittiâtır. Vela vuku'dan murâd mahmulün mevzu' ile adem ittihâttir. Pes imdi vuku'u mahmulün sıfatlarıdır. Ve müteahhirine göre dördtür. Mevzu'u mahmül nisbete beyne beyne takyidiyye nisbet-i tâmme-i haberiyyedir. Ve nisbet beyne beyne takyidiyyeden murâd mahmulün mevzu' ile bi'l-kuve ittihat mücibede ve sâlibede birdir. Ve nisbet-i tâmme-i haberiyyedir. Ve yine mücibede vuku' ve sâlibede la vuku'dur. Lakin vuku' mahmulün mevzu' ile ittihadının vakia mutabekatı vela vuku' adem mutâbekatıdır. Dâvud Fâzil.

Ma'lum ola ki haml üçtür.

1-Haml-ı mutevatia

2-Haml-ı iştikâ

3-Haml-u zu

Zirâ eğer mevzu'un üzerine hüve hüve ile ikâ' olunur ise haml-ı mutevatıdır. Zeyd cisim gibi. Ve eğer müşteak minhek manası müşteak vâsıtası ile mevzu'dur. Rabd ve nisbet olunur ise haml iştikâktır. Zeydün kâimede kıyâm-i zeyd rabd ve nisbet gibi. Ve eğer zûnun muzâf-u ileyh zû vâsıtası mevzu'a rabd ve nisbet olur ise haml zû derler. Zeyd, zû ilimde ilim zeyde rabdı ve nisbeti gibi ve haml evvelkinde hakikattır. Ve şâyıdır. Ve mütebâdır. Ve iki sonrakilerde evvelkinin hilafınadır derler. Ve evvelkinde mûcibede hamlin iki şartı vardır. Bir suhnetin ki mâ sadakte ittihâddır. Ve birisi ifadesinin ki mefhûm da tegayirdir. Vemâ sadakte birdir. Dâvud Fâzıl. Ma'lum ola ki tasavvur ve tasdik üç mezhep vardır.

1-Mutekaddimin 2-Müteahhirun 3-İmâm-ı Râzi

Ve üçüne göre de tasavvur, idrâk, gayr-i tasdik velakin tasdik de ihtilâf ettiler. Mukaddimine göre nisbet-i tâmme-i haberiye-i ezeâtır. Ve kabul nefsanîyye-i cüz müdür ve müteahhirine göre mecmu' tasavvurat erbadır. Bi şart-ı hüküm ve İmâm-ı Râziye göre mecmu' tasavvurat selase meal hükümdür. Ve hüküm de lugatta ve arefte edâü'l-vakı ' fi kısmu'l-nisbet-i haberiyye bi tekellümi haberdır. Ve ıstılâhta mutekaddimine göre nisbet-i tâmme-i haberiye-i ezeândır. Tadikin aynıdır. Ve müteahhirine ve İmâm-ı Râziye göre mucibe de ikâ' ve sâlibede intiza'dır. Ve nisbet emr ila emr icâben ve selben deyu tarif ederler. Ve fukehâya göre mâ sebete bi'l- kitab sünnettir. Ve bazı Eşâirelere göre kitâbullahu teâla el müteallik bi'l -efâlil mütekellifin bi'l iktizâ vettehayyiz ve'l-vez'dır. Ve çok kere nisbet-i tâmme-i haberiye manasına gelir. Ve kâhçel eseri'l -müteraddib ala şey' manasına gelir. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki fikir nazar lugatta mutlak teemmül ve tedebbür etmektir. Ve ıstılâhta, meşhurda mutekaddime göre fikir ve nazar mecmu'ul- hareketeyndir. Meşûr bihden mübâdeye münâsib ve ondan yine matlube şuurdur. Ve müteahhirine göre ikisi de hareket-i tesniyye lazım gelen tertib ve bazı muhakkikin fark ettiler. Mutekaddimin, fikir mecmu'ul- hareketeyndir. Ve nazar hareketin zimmında vaki olan ma'kulat mülâhazadır. Ve bazı kere ikiside tertib, ûmur, mâlume, litteaddi ilâ meçhuldür. Ve meşhur da budu. Şimdi ve bazılar bu tarifte naks ettiler. Ve bazıları tekellüf ile tarif müürekekb çıkardılar. Dâvud Fâzıl.

Ma'lum ola ki Ibn Hâce'nin el kelimet-ü lafzu vez'u bi mana müfret ve hiye ism,fiil ve harf demesinde biraz ibhâz gammiza şerife vardır. Ve bilmesi her talibe layık senedir. Zirâ el-kelimet-ü lafzu vezea bi mana müfret takriri budur ki el-kelimetü cins kelimetü yani mefhûm kelime kelimadan fehm olunan sûret-i zihniyye yani ıstılâhta lafız, vez' bi mana müfret zalike'l- mecmu' haber oldu. Yalnız lafız olmadı. Zirâ el-kelimet-ü marifedir. Ve lafız

veze'a bi mana müfret zalike'l-bi mecmu' tariftir. Ve muarref ile tarifin beyninde hükümü sûveri, sûver-i ma'rif ile tarifin mecmu'u beynindedir. Tarifin her cüz'ün beyninde değildir. Zirâ tarifin mecmu'u muarrefin ayndır. Her cüz ma'rifin aynı değildir. Dâvud Fâzıl.

Ve bu makâmda yine ma'lum ola ki hüküm de ikidir. Hakiki ve sûveridir. Zirâ hükümden maksut mevzu'un unvân mahmul ile bilmek ise hakikidir. Zirâ kâtib gibi Allah-u vâhid gibi ve hükümden maksut mevzu' unvân ma'mül ile tasavvur etse sûveridir. Ve sûveri de ikidir. Biri muarref ile tarif beyninde olur. Misal el-kelimet-ü lafzu vezea'bi mana müfret gibi. Ve biri de muksim ile aksâm beyninde olur. Misâl vehiye isim, fiil, harf gibi. Ve bu iki yerin gayride hakikidir. Ve o da üç yerde olur. 1-Kaziyeye-i hamliyye 2-Şartiyeye-i muttasıla 3-Şartiyeye-i munfasıla

Ve kelime de harf-u tarif gibi muhtârda lamdır. Ve lamın manası cumhura göre dördtür. Cins-i ahd-i hârici, ahd-i zihni, istiğrâk, istiğrâk-ı cünde dahildir. Zirâ cumhur lam mefhume işaret olur ise cündür. Ve lam mefhûmun hariçte fert ma'hüdeden olur ise ahd-i hâricidir. Ve lam ile ma'hüdü zihinde mefhumda işaret olunur ise ahd-i zihnidir. Ve lam ile ma'hüdü zihinde ma'hüdü işaret olunur ise istiğraktir. Ve muhakkikin der ki lam ile mefhuma olunur ise cündür. Ve lam ile mefhumun hakka-i ma'hüdesi işaret olunur ise ahd-i hâricidir. Ve cünde min haysü hüve hüve i'tibarun nur ise cündür. Ve hakikattir. Ve men vücuda fi fert ma'hut fizzağın i'tibar olunur ise ahd-i zihnidir. Ve men vücûde fi zimmi'l-kül i'tibar olunur ise istiğraktir. Ve yine ma'lum ola ki kelimenin tâsı vahdet-i şahsı külliye lazım li hakikat-ı kelimedir. Ve vahdette üçtür. Şahsiyyedir. Eğer şahsın zimmında olur ise zeyd gibi. Ve nevidir. Eğer nevinin zimmında olursa insandaki vahdet gibi ve cuniyedir. Eğer cinsin zimmında olur ise hayvandaki vahdet gibi ve sülahiyye de ikidir. Biri külliyyedir. Mâddeki vahdet gibi ve cüz'iyedir. Hazâ şahıstaki vahdet gibi. Ve vahdet-i külliye de ikidir. Biri lazımadır. Eğer intifâsıyla mâhiyyetin müntefi olursa kelimedeki vahdet gibi. Ve biri de ârizadır. Eğer intifâsıyla mâhiyyet-i müntefi olmaz ise temra vahdet gibi. Ve hâsıl mana cins-ü kelimet-ü vahdet demektir. Ve cins-ü kelimet-ü lugatta mâ yetekellemü bihi mea i'tibari vahde vele'l i'tibariyyedir. Ve ıstılâhta İbn Hâce'nin ihtiyârına göre lafız, vez' li mana müfrettir. Ve lafız lugatta mutlakân ramağadır. Yâhut mimden ramağadır. Ve ıstılâhta iki tarif vardır. Muhtâr olan savt min şânehu in tahruç minel fem mu'temet âle'l mahreçtir. Ve gayr-i muhtârda mâ yetelaffazu bihil insandır. Ve vaz' lugatta ceale şey' fi hayzır. Ve ıstılâhta iki tarifi vardır. Muhtâr olan teayyenü şey' bi şey' meta edrakeü'l evvel fehmiüssânî li'l alim bihtir. Ve gayr-i muhtârda tahsis şey' bi şey' meta edlaku ev ehasse eşşeyü evvel fehmi minhüssânîdir. Ve vez'a lugatta mevzu' i'tibariyle ikidir. Vez'u şahsidir. Eğer mevzu' mâdde-i şahsiyye olur ise ve vez'u nevidir. Eğer mevzu' ve neviye ifrâdiyye ya terkiyye olursa ve mana lugatta iki manaya gelir. Kast ve maksut. Ve mananın asıl mana oluşuna göre ve arefte üç manaya gelir.

1-Es-sûrat-u zihniyyet-ü mefhûme mine'l -lafız mevzu'

2-Es-sûrat-u ila sıla mineşşey'

3-El-emru kaîmu bizzâttır.

Evvelki lafız mukâbil ve ikinci şeye mukâbil ve üçüncü zât mukâbil. Ve müfret lugatta vâhit müstakil demektir. Ve arefte lafız la yedullü cüz'e âla cüz'in manahudur. Ve muhtârda üçtür. Zirâ lafzın ya cüz'ü yoktur. Kâ gibi. Veya cüz'ü vardır manası yoktur insan gibi. Ve yâhut cüz'ü var asla manası yok cem-i mürekkebat gibi. İlim oldukları mahalde ve bu müfret hüve mâ leyse bi muzâfin ve şebbeheu manasına da gelir. Gâfil olma. Dâvud Fâzıl.

Ve yine ma'lum ola ki her tarifte evvelden cins gerek velev i'tibaren şâmil ola, ifrâdına ve sâniyen fasıl gerek câmi ola. Ve ifrâdını ve mâni ola. Ağyarını ve bu makâmda cins, lafz ve vaz'dır. Ve fasl li mana müfrettir. Yâhut lafz cinstir. Ve fasl üçtür.

Yine ma'lum ola ki vaz'dan sonra zikir tasrih bi mâ ilm-ü ittizamadır. Ziyâde, izâh ve te'kid için ziyâde oldu. Velâ hâcet yoktur. Lafız, müfret demek. Kinâyeye ederdi. Ve bu makâmda biraz tefâsil dahî vardır. Lakin bu kadarı ile ittifâ kâfidir. Ve hiye isim, fiil ve harf takriri de buna kıyâs olur. Ve hiye el kelimetü'n- mefhum i'tibariyle, yani mefhum kelime ism-u esemmidir. Ve fiil fiildir. Ve harf harftir. Ancak yani husr ahz ettin. Zirâ makâm-u hasrda sukut-u husr-i müfidir. Ve hiyedeki vâv-ı atife; yani hiye ism-i cemilesini el-kelime-ü lafz, vaz', limana müfret cemilesine atıf etti. Ve vav-ı atifenin manası mutlak cemidir. Yani matuf ile matuf-u aleyh zatta ya hükümde ya subutta cem eder. Tertib, ta'kib ve teraki olsun olmasın ve hiye zamir merfu mufasıldır. Ve kelime-i râci, lakin lafız i'tibariyle değil ve mâ sadeke i'tibariyle değildir. Belki mefhum i'tibariyledir. Niçin lafız i'tibariyle değildir? Zirâ lafız, kelime isimdir.

Ve eğer lafız i'tibariyle kelimeye râci olsa taksim-u şeyh ila nefis ve ila gayrihi lazım gelir. Bâtıldır. Ve niçin mâ sadakten murât, ifrâd ve taksim ise taksim el küll ile'l cüz'iyattır. Taksim-u küll ile'l-eczâ değildir. Ve taksim-u küll ile'l- mukassimden murâd, ifrâd değildir. Belki mefhumdur. Ve isim, fiil ve her birisi haberdır. Mecmu' u haber değildir. Zirâ bu taksim, taksim-u küll ile'l cüz'iyattır. Taksim-u küll ile'l- eczâ değildir. Ve taksim-u küll ile'l-cüz'iyatta mukassim ile beyninde, muhtârda hüküm sûveri mukassim ile aksâmın her bir beynindedir. Mecmu'beyninde değildir. Zirâ bu taksimde mukassim aksâmın her birine haml olunur. Mecmu'una haml olunmaz. Ve bu hükme, hüküm kabl mulahazatu'l atf derler. Ve taksim-u küll ile'l eczâda mukassim ile aksâmın beyninde muhtârda hüküm-ü suveri mukassim aksâmın mecmu'u beynindedir. Zirâ bu taksimde mukassim aksâmın mecmu'una haml olunur. Her birine haml olunmaz. Ve bu hüküm de hüküm bade mulahazatu'l -atf derler. Dâvud Fâzıl. Ve yine ma'lum ola ki taksim ikidir.

1-Taksim-u küll ile'l- cüz'iyat 2-Taksim-u küll ile'l -eczâ

Evv elkisi zımmı kuyut mütebayine o mütefaira ila mefhumu küldür. Evvelkisi hakikidir. İkincisi i'tibaridir. Ve zımmı da ikidir. Tafsili icmâli, tafsil-i misâl el hayvan ammâ hayvan-ı nâtık ve ammâ hayvan sâhil ve ammâ hayvan-ı nâtık gibi icmalıyye. Misâl ve hiye isim ve fül ve harftir. Ve bu taksim-u küil ile'l-cüz'iyat mukassim aksâmın her birine haml olunur. Ve ikinci tahlilu'l-kül ve tahsile ile'l-ila eczâdır. Misâlu'l-macun, asel, zencil, karanfil gibi. Ve beyyinlerinde meşhurda fark yoktur ki mukassim aksamın her birine haml olunmaz. Bu nere? Dâvud Fâzil.

Ve yine ma'lum ola ki bir kelamda kayıt olunsa ve üzerine nefi dahil olsa üç ihtimâl vardır.

1-Nef-i kayda râci 2-Mukayyide râci 3-Mecmu'-a Râci

Evv elkisi gâlibedir. Ve misâlleri mâcâeni zeyd râkibêndir. Yani geldi râkib değildi. Ve yahut geldi, râkib idi. Ve kelâmnda nefi'olsa ve sonra kayd olsa gelse ihtimâl birdir. Ve kad lafzının manası dörttür.

1-Tahkik 2-Taklil 3-Takrib 4-Tevakku' Ve husur da dörttü. Akliyyedir. Eğer mücerred akıl ile hâsil olup ve akıl kısım uhra câiz görmezse tarif-u husri akıldır. Mâ yuhassilu bi mücerredi akl vela yücevvizu kısmen âhar misâli bu zikir olunandır. Ve husur istikrâridir. Eğer husr-u istikrâi hâsil olup ve akıl kısım-u uhra câiz görürse tarifi mâ yuhassilu bi istkrâ' bi cüz'i akl kısmen âhar misâli sarrafin bâblarını otuz beş bâba husr gibidir. Ve husr-u cealdır. Eğer ceâlin ceâli ile olup ve akıl kısım-u uhra câiz görürse tarifi mâ yuhassilu bi cu'li câil ve yecuzu akl kısmen uhradır. Misâl muzâfun kitabı üçe taksimdir. Ve husr-u kad'idir. Eğer delili kad'i ile hâsil olup ve akıl kısım-u uhra kable delil câiz görüp ve bâdet delil câiz görmezse tarifi mâ yuhassilu bi delili kat'i ve yücevvizu akl kısmen âhar kablehu lâ badehu misâl Allah-u azim-u şânın sıfât-ı selbiyyesi biste husri gibi.

DÂVUD FÂZİL

